

Lokalna historia i dziedzictwo kulturowe jako podstawa potencjału turystycznego na przykładzie mikroregionu zielonogórskiego

Armin Mikos v. Rohrscheidt

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0000-0001-5811-9096

Abstrakt: W kontekście systematycznie realizowanych analiz potencjału turystyczno-kulturowego polskich mikroregionów, zaproponowano i uzasadniono wprowadzenie dwóch dodatkowych komponentów tych ocen, odnoszących się do dziejów danego terytorium jako kontekstu jego lokalnego dziedzictwa oraz do cech lokalnych zasobów dziedzictwa, zarządzania nim i jego aktywnego marketingu. Celem badania jest ustalenie wymiaru lokalnego dziedzictwa (jako profilowanej grupy zasobów) optymalnego z punktu widzenia kreacji produktu turystyki kulturowej. Badanie objęło jeden mikroregion wskazany w tytule. Zastosowano triangulację metodologiczną z wykorzystaniem metody bonitacji punktowej, pośredniej metody ustalania faktów historycznych, studium przypadku i wielokryterialnej analizy porównawczej. W wyniku badania ustalono mocne i słabe punkty trzech wymiarów dziedzictwa mikroregionu, posiadających najwyższy potencjał oraz wskazano wymiar dziedzictwa odpowiedni do tworzenia wiodącego produktu turystycznego analizowanego obszaru i uzasadniono ten wybór. Rezultaty badania i wnioski mogą być punktem wyjścia dla tworzenia strategii zarządzania ofertą turystyki dziedzictwa w mikroregionie.

Słowa kluczowe: potencjał turystyczny, turystyka kulturowa, zarządzanie ofertą turystyczną, dziedzictwo kulturowe

1. Kontekst i metodologia

1.1. Turystyczna eksploracja dziedzictwa i obszarowe analizy potencjału turystycznego.

Turystyka dziedzictwa jest definiowana jako szerokie spektrum podróży podejmowanych w czasie wolnym, bazujących na nostalgii za przeszłością i chęci doświadczenia różnorodnych krajobrazów kulturowych [Zeppel i Hall 1992: 47]. Do niedawna jednak ujęcie samego dziedzictwa jako przedmiotu eksploatacji turystycznej nawiązywało do jego pojmowania dominującego w latach 90. XX wieku: było ono jakby „uwięzione” w przeszłości [Mikos v. Rohrscheidt 2021, s. 172]. Dopiero od niedawna badacze turystyki dziedzictwa wyszli poza długoletnie spory o zakres pojęcia samego dziedzictwa czy listę jego manifestacji. Dallen Timothy i Stephen Boyd [2003: 2-3] wymiary i zasoby dziedzictwa eksploatowanego przez tę formę turystyki widzą już jako mocno zróżnicowane, zgodnie z jego poszerzającym i dynamizującym ujęciem [Smith 2006; s. 57-80]. Jest ono postrzegane zarówno jako materialne i nieruchome (jak budowle), materialne i ruchome (jak artefakty) oraz niematerialne (jak zwyczaje). Przede wszystkim zaś jest widziane jako proces, autonomiczna forma społecznej pamięci, powszechnie zrozumiałe uniwersalne doświadczenie ludzkie i kluczowy komponent tożsamości [Mikos v. Rohrscheidt 2021, s. 42-49]. Adekwatnie do takiego rozumienia tego fenomenu, w obszernej monografii poświęconej interpretacji

dziedzictwa w turystyce kulturowej zaproponowano funkcjonalną definicję turystyki dziedzictwa jako jednej z form turystyki kulturowej. Jest tu ona ujmowana jako „podróże podejmowane samorzutnie z chęci doświadczenia rozmaitych wymiarów dziedzictwa stworzonego przez człowieka lub uczestnictwo w zorganizowanych podróżach i innych ofertach uwzględniających je w swoich programach jako główny lub ważny komponent, intensywny udział w doświadczeniach dziedzictwa na obszarach odwiedzanych z innych powodów w czasie wolnym oraz wszystkie przedsięwzięcia ukierunkowane zasadniczo na organizację takich podróży i doświadczeń ich uczestników” [Mikos v. Rohrscheidt 2021, s. 174]. Warto przy tym zwrócić uwagę na kluczową rolę przeszłości (rozumianej jako zweryfikowana historia: zarówno społeczna, w tym religijna i etniczna, jak i polityczna oraz gospodarcza, a także lokalne procesy kształtowania relacji ludzi i tworzenia oraz przemian społeczności [Mikos v. Rohrscheidt 2018, s. 127-152], której świadectwa w dużej mierze współtworzą świadome miejscowym depozytariuszom (i prezentowane przez nich turystom) dziedzictwo małych ojczyzn.

W obszernej monografii na temat interpretacji dziedzictwa eksploatowanego przez uczestników turystyki kulturowej, obok szerokiego opisu samej turystyki dziedzictwa (*heritage tourism*) obszernie zaprezentowano wszystkie ważniejsze wymiary dziedzictwa, które są przedmiotem eksploatacji w jej ramach. To na podstawie typowych dla nich zasobów i narracji kreowane są tematyczne doświadczenia, będące z kolei rdzeniem oferty dla uczestników turystyki kulturowej. Zainteresowanych szerszymi analizami najczęściej eksploatowanych w turystyce obszarów względnie wymiarów dziedzictwa oraz rekomendacjami adekwatnych programów interpretacyjnych odsyłamy do zacytowanej publikacji [Mikos v. Rohrscheidt 2021, 325-352] i do monografii poświęconej współczesnej turystyce skoncentrowanej na zasobach historycznych [Mikos v. Rohrscheidt 2018]. Mogą one być pomocne w selekcji kluczowych kategorii z opracowania historycznego: tych, które będą potem uwzględnione w wielokryterialnej analizie porównawczej, która ostatecznie ma na celu wyłonienie obszarów potencjalnie wykorzystanych dla zbudowania markowego produktu mikroregionu, względnie lokalnego wkładu do większych tematycznych propozycji eksploatacyjnych (szlaku, ekomuzeum). Są to: materialne świadectwa wybitnych ludzkich osiągnięć, odziedziczone teksty kultury (czyli rozmaite utrwalone wzorce historycznego lub nadal funkcjonującego kręgu kulturowego, uporządkowane zgodnie z określonymi w nim regułami, tworzące spektrum wybitnych lub typowych

dla danego kręgu „zapisów” ludzkich idei, norm i osiągnięć), ważniejsze świadectwa wymiany kulturowej, procesy społeczne i historyczne, zwłaszcza skutkujące jakimiś formami (mikro)regionalnych odrębności, procesy naturalne i zagospodarowanie środowiska przez człowieka (przykładowo historycznie ukształtowane regiony winiarskie wraz z ich technologiami i tradycjami), miejsca wydarzeń historycznych (istotnych i rozpoznawalnych zarówno w skali globalnej, krajowej jak i regionalnej - ponadlokalnej), zachowane dokumenty historii (nie tylko politycznej, ale i społecznej, w tym np. religijnej), miejsca narodzin idei o przełomowym znaczeniu dla losów ludzkości lub rozwoju kultury oraz ich materialne i niematerialne manifestacje, wkład wybitnych ludzi w dziedzictwo w jego rozmaitych wymiarach (np. literatów, kompozytorów, wynalazców, przywódców i pionierów działań społecznych itd.), dzieje dziedzictwo lokalnych społeczności, szczególnie wyróżniające się odmiennością w jakimś wymiarze, dziedzictwo grup mniejszościowych i defaworyzowanych i jego wkład w całość dziedzictwa miejsc i obszarów (w tym m.in. w krajobraz kulturowy, kulturę codzienną, jak kulinaria lub obyczajowość), tzw. dziedzictwo „zwykłych” ludzi tworzące doświadczenie społeczeństwa, kultury i własnego życia przez indywidualnego człowieka jako ich uczestnika, tzw. kłopotliwe dziedzictwo (jak materialne pozostałości obcego, ślady konfliktów, symbole obalonych reżimów, porzucone miejsca zakończonej produkcji, miejsca biograficzne, kultu i inne zabytki związane z nieistniejącymi lub wypędzonymi grupami etnicznymi lub religijnymi), wreszcie cyfrowe zasoby dziedzictwa i zasoby dziedzictwa cyfrowego czyli te poddane procesowi cyfryzacji dla celów zachowania, archiwizowania, użytkowania bez obawy zniszczenia, lub wykorzystania w prezentacji dla zainteresowanych [Mikos v. Rohrscheidt 2021, s. 326-348]. Jak widać z powyższego, trudno znaleźć obszar we współczesnej Polsce, gdzie w toku systematycznej analizy przeszłości nie dałoby się znaleźć potencjalnie atrakcyjnych zasobów, wymagających jednak – rzecz jasna – starannego opracowania przez podjęciem na ich podstawie kreacji tematycznych doświadczeń.

Poza naukami o kulturze, związek dziedzictwa i turystyki powszechnie postrzegany jest głównie w wymiarze ekonomicznym. Na różnych poziomach: krajowym, regionalnym i lokalnym sektor turystyki współfinansuje promocję i utrzymanie zasobów dziedzictwa. Zasoby te z kolei stanowią istotne komponenty i skuteczne atraktory produktów turystycznych: zapewniają one bowiem popyt na tematyczne doświadczenia oraz liczne usługi, które współtworzą te produkty i im towarzyszą. Ponadto marketing terytorialny regionów i miejscowości, w tym kształtowanie ich pozytywnego

wizerunku, samorządy regionalne i lokalne realizują z poważnym udziałem turystyki [Mikos v. Rohrscheidt 2020a]. Dziedzictwo potrzebuje więc turystyki tak samo, jak potrzebuje wsparcia władarzy obszarów, w których funkcjonują jego zasoby, ale i oni odnoszą wymierne korzyści z aktywnego zarządzania nim. Jednak udział sektora turystycznego w komercjalizacji dziedzictwa stwarza napięcia, po części wynikające z jego charakteru, ale także ze sprzeczności interesów podmiotów zaangażowanych w jego użytkowanie [Banaszkiewicz 2018; Mikos v. Rohrscheidt 2021].

Ocena potencjału turystycznego obszarów od dłuższego czasu jest przedmiotem analiz badaczy turystyki. W międzynarodowej literaturze kontekstem dla takich badań jest pojęcie „atrakcyjności”, tu rozumiane jako wynik badania przeprowadzonego za pomocą określonej techniki [Page, 1995, s. 69]. Badanie tak rozumianego potencjału obszarów odnosi się do szeregu komponentów mogących wpływać na podjęcie indywidualnej decyzji o ich turystycznej eksploatacji lub decyzji podmiotu o zorganizowaniu wypraw turystycznych na takie terytorium. Wyniki waloryzacyjnych badań środowiska mają określić w przybliżeniu prawdopodobne jego oddziaływanie na przebieg zdarzeń turystycznych i na rozwój ruchu turystycznego w tym środowisku [Kožuchowski 2005, s. 178]. Choć każda waloryzacja posiada charakter przybliżony i do pewnego stopnia subiektywny, to umożliwia jednak prowadzenie porównań i bilansu zasobów turystycznych [Kowalczyk 2001, s. 108n; Kożuchowski 2005, s. 178].

Autorzy publikacji „Geografia turystyczna Polski” [Lijewski, Mikułowski, Wyrzykowski 2002] prezentują obszernie liczne rodzaje atrakcji turystycznych Polski, w tym walory antropogeniczne [s. 111-149], w zasadzie pokrywające się z tymi istotnymi dla turystyki kulturowej. Podejmują oni próbę klasyfikacji atrakcyjności turystycznej Polski opartą na trójstopniowym podziale stopnia atrakcyjności poszczególnych miejsc i obiektów [s. 180-185]. Analizy nie obejmują jednak wszystkich typów potencjalnych celów współczesnej turystyki kulturowej. Ponadto dając opis ogólny kraju, opracowanie nie odnosi się do potencjału turystyczno-kulturowego poszczególnych miejscowości i mikroregionów ani nie ukazuje istotnych jego elementów jak m.in. pozostała oferta kulturalna, poziom obsługi turystyki czy infrastruktura turystyczna i komunikacyjna. Inną propozycję oceny potencjału, odniesioną do zamkniętych całości terytorialnych i wykorzystującą obecność tamże wybranych walorów (jednak bez dokładnego ich wyliczenia i uzasadnienia punktacji) formułuje G. Gołębski [2002, s. 339-346].

W propozycji metody badania atrakcyjności turystycznej polskich województw R. Seweryn [2003] ujmuje atrakcyjność jako „stopień przyciągania (...) określonego rodzaju turystyki” i wiąże ją z ilością występujących na danym terenie zjawisk, na które istnieje popyt danej formy ruchu turystycznego [s. 33]. Uzasadnia to analizy potencjału konkretnego rodzaju turystyki. W stosunku do turystyki kulturowej pierwszy raz wykonano je w jej pierwszej polskiej monografii [Mikos v. Rohrscheidt 2008].

1.2. Mikroregion jako wyjściowy obszar oceny potencjału turystyczno-kulturowego.

Wybór mikroregionu na potrzeby analiz potencjału oraz formułowania strategii rozwoju turystyki kulturowej ma związek z tzw. krajoznawczym kryterium wyodrębniania regionów turystycznych, postrzegającym te ostatnie jako obszar (potencjalnej) atrakcyjności turystycznej, wynikającej z koncentracji i zróżnicowania walorów przyrodniczych i krajoznawczych oraz możliwości kreowania w nim ruchu turystycznego [Mazurski 2004; 2009]. Jest to zbieżne z propozycjami definiowania regionu turystycznego, odnoszącymi go wprost do potencjału kreacji lokalnych produktów turystycznych w oparciu o jeden dominujący typ walorów (skutkujący wyodrębnieniem regionu homogenicznego) lub kilka jednakowo ważnych produktów, warunkujących wyodrębnienie regionu heterogenicznego [Stasiak, Włodarczyk 2003]. Regiony w rozumieniu turystyki kulturowej najczęściej nie pokrywają się z tymi wydzielanymi na podstawie kryteriów czysto geograficznych i/lub funkcjonalnych, widzących je jako jednorodne obszary, wyróżniające się z otoczenia cechami naturalnymi lub nabytymi [Gołembski 2002], czy też charakteryzujących się atrakcyjnymi walorami turystycznymi, głównie naturalnymi i odpowiednim zagospodarowaniem, na którym koncentruje się ruch turystyczny [Liszewski 2003]. Dobrym natomiast punktem wyjścia dla wyodrębnienia regionów dla potrzeb turystyki kulturowej, zgodnie z kryteriami historycznymi lub kulturowymi może być koncepcja analityczna regionu autorstwa Z. Chojnickiego, zgodnie z którą region to „jednorodny obszar występowania pewnej cechy lub zespołu cech istotnych z punktu widzenia określonego przedmiotu badawczego” [Chojnicki, 1996, s. 8].

W rozumieniu turystyki kulturowej regionem (czy też – odpowiednio do skali – mikroregionem) jest w pierwszym rzędzie obszar historyczny, wyodrębniony na podstawie wspólnych dziejów i wynikających z nich typów więzi społecznych, zwyczajów, tradycji, odrębności językowych, sposobów budowania itd. lub z wyraźnie

dominującymi wspólnymi dla tego obszaru zespołami niematerialnych cech kulturowych (m.in. wyznania religijne, tradycje, zwyczaje ludowe) i materialnych manifestacji kultury (np. styl budownictwa ludowego, tradycyjne wytwory rzemiosła itd.) lub innych cech wyróżniających go kulturowo, jak pochodzenie etniczne mieszkańców, gwary regionalne itd. [Lindstädt 1994; Mikos v. Rohrscheidt 2009]. Właśnie ze względu na wyraźną tożsamość kulturową może on być potencjalnie interesującym celem wypraw turystycznych. Jego atrakcyjność w tym wymiarze rośnie proporcjonalnie do koncentracji, znaczenia i stopnia powszechnej znajomości położonych w nim miejscowości, walorów dziedzictwa kulturowego, jego interpretacji, a także narracji kulturowych i bazujących na nich wydarzeń przyciągających turystów oraz – co nie mniej ważne – do intensywności i konsekwencji prowadzonej na rzecz regionu promocji turystycznej w kraju i poza jego granicami [Mikos v. Rohrscheidt 2009]. Takie kryteria wyodrębniania regionu i mikroregionu są w znacznej mierze zbieżne z tymi przedstawianymi w ramach opisu „produktu turystycznego-obszar” [Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk 2010].

Mikroregion w turystyce kulturowej (jako jednostka na poziomie niższym niż region) rozumiany jest inaczej niż w geografii czy ekonomii. Jest to niewielki obszar powiązany nie tylko pod względem zarządczym (wspólny samorząd) i funkcjonalnym (sieci komunikacyjnej i usługowej), ale także historycznym, co bywa rezultatem często wielowiekowych związków w ramach jednostki politycznej (księstwa, kasztelanii itd.) lub intensywnych relacji z jednym dużym organizmem miejskim stanowiącym jego centrum. Sprzyja to wykształceniu wspólnego dziedzictwa i licznych wymiarów lokalnej tożsamości mieszkańców. Te z kolei (o ile charakteryzują się unikatowością lub posiadają elementy sprzyjające wykreowaniu wyrazistych narracji) mogą być przedmiotem turystycznej eksploatacji w ramach turystyki kulturowej: regionalnej, edukacyjnej, a szczególnie turystyki dziedzictwa [Mikos v. Rohrscheidt 2008].

Systematyczne analizy potencjału turystyczno-kulturowego polskich mikroregionów, prowadzone od roku 2008 przez licznych autorów według jednolitej metody i publikowane na łamach czasopisma „Turystyka Kulturowa” [Gorączko 2020a] zgodnie z założeniem tejże metody przedmiotem analizy uczyniły powiaty, a w przypadku miast wydzielonych: powiaty grodzkie i ziemskie analizowane wspólnie. Jest to uzasadnione w pierwszym rzędzie faktem, że terytorium większości powiatów - zwłaszcza w regionach o silnie wyodrębnionej lokalnej tożsamości kulturowej - pokrywa się z

mikroregionem w jego historycznym lub kulturowym znaczeniu („ziemi”, kasztelanii, księstwa, obszaru rosnącej aglomeracji). Z drugiej strony istnieje możliwość opracowania jednolitego planu rozwoju turystyki, integracji wysiłków samorządu terytorialnego i gestorów usług w ramach lokalnego produktu i sprawnego zarządzania jej ofertą, w tym kształcenia kadr dla turystyki (np. prowadzenia klas profilowych w szkołach publicznych, szkoleń przewodników terenowych). Tworzeniu oferty turystyki kulturowej sprzyja też spójność połączeń komunikacyjnych (głównie drogowych) oraz oferty publicznej komunikacji (kolejowej, autobusowej), co ma duże znaczenie w organizacji turystyki indywidualnej. Kompetencje władz powiatowych i współpracujących gmin w dziedzinie kultury i ochrony dóbr kultury umożliwiają działania na rzecz zagospodarowania walorów będących publiczną własnością, tworzenia wspólnej oferty kulturalnej, działań w zakresie małej infrastruktury okołoturystycznej (jak parkingi). Również odległości między siedzibą powiatu (zwykle także jego centrum kulturalnym i infrastrukturalnym) a poszczególnymi atrakcjami i miejscami zorganizowanych doświadczeń turystycznych na jego terenie są niewielkie, zatem umożliwiają utworzenie pełnej oferty kulturowo-turystycznej, którą da się zrealizować (skonsumować) w ciągu jednego lub paru dni (m.in. oferta weekendowa). Na terenie każdego powiatu funkcjonują też zwykle wszystkie niezbędne dla kreacji produktów turystycznych elementy infrastruktury recepcji (zakłady noclegowe, restauracje, dworce kolejowe i autobusowe), którymi nie dysponuje każda gmina. Promocja powiatu – jako zadanie własne jego władz - umożliwia podejmowanie wspólnych przedsięwzięć w obszarze popularyzacji i marketingu turystyki, w tym tej kulturowej [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2008]. Także główne strategie kreowania obszarowej oferty można wykorzystać na poziomie powiatu z jego samorządem jako głównym partnerem publicznym [Mikos v. Rohrscheidt 2020a; 2020b].

1.3. Metoda waloryzacji potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu i jego znaczenia dla produktu turystycznego

Podstawą oceny potencjału zasobów dziedzictwa jest *analiza potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu*¹, która je identyfikuje i lokalizuje. Metodę analizy potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów, opartej na jego wycinkowej inwentaryzacji i bonitacyjnej waloryzacji opracowano z myślą zarówno o realizacji

¹ Kryteria oceny potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu oraz jej procedura zostały szczegółowo opisane monografii dotyczącej turystyki kulturowej [Mikos v. Rohrscheidt 2008, 420-438].

badania porównawczych, jak i o korzyściach różnych lokalnych grup interesariuszy turystyki kulturowej, rozważających kreację oferty opartej na zidentyfikowanych zasobach, adekwatnych do potrzeb organizatorów rozmaitych subform turystyki kulturowej i zainteresowań turystów konsumujących typowe dla nich propozycje w ramach swojej aktywności wyjazdowej lub pobytowej [Mikos v. Rohrscheidt 2008]. Najważniejszą cechą tej metody jest wykorzystanie wielokryterialnego narzędzia (kwestionariusza waloryzacyjnego), które uwzględnia zarówno wszystkie istotne zasoby mogące potencjalnie być wykorzystane w ramach organizacji turystyki kulturowej na danym obszarze o niewielkiej powierzchni (mniej więcej odpowiadającej polskiemu powiatowi), a także poziom aktywności i priorytety organizacji lokalnych interesariuszy turystyki. Szczegółowo zdefiniowano w nim kategorie i grupy zasobów uznanych za istotne dla poszczególnych form turystyki kulturowej z punktu widzenia kreacji doświadczeń tematycznych opartych na wybranych obiektach, miejscach, zbiorach, wydarzeniach i narracjach. W analizie uwzględniono też identyfikację, rangę oraz główne aktywności rozlicznych instytucji, organizacji, grup i pojedynczych usługodawców zdolnych do tworzenia zorganizowanych doświadczeń (muzea, parki narodowe i krajobrazowe, sanktuaria, koła przewodników, ośrodki animacji kultury, inne) oraz niezbędne aktywności zarządcze i marketingowe (grupy produktowe, pakiety turystyczne, informację turystyczną, inne). Zastosowanie metody pozwala zidentyfikować obszary i miejsca szczególnie dobrze nadające się do organizacji i konsumpcji oferty poszukiwanej przez turystów kulturowych preferujących różne aktywności i typy doświadczeń [zob. Mikos v. Rohrscheidt, Kupka 2025; 2026].

Z perspektywy podejmowanego tu problemu udziału dziedzictwa w kreacji oferty turystyki kulturowej należy podnieść fakt, że w kwestionariuszu waloryzacji potencjału mikroregionu znaczącą i wysoko punktowaną kategorią oceny są cykliczne wydarzenia tematyczne. Jeśli uczestniczą w nich turyści, których głównym celem pobytu w danym miejscu jest udział w zorganizowanym tam wydarzeniu o profilu kulturalnym (festiwalu, festynie, widowisku plenerowym, tradycyjnym karnawale i innym), to taka impreza jest silnym atraktorem innej gałęzi turystyki kulturowej, określanym terminem „eventowej”, dla której zidentyfikowano zarówno odrębne spektrum doświadczeń, jak i typowych uczestników [Getz 2008; Mikos v. Rohrscheidt 2020b]. Osobista obecność podczas takiego wydarzenia gwarantuje jego uczestnikom maksymalną intensyfikację przeżyć, której nie zastąpi jakakolwiek transmisja. Najważniejszymi cechami produktów turystyki eventowej są zatem niecodziennosc,

odświętność, współuczestnictwo, poczucie elitarności (danego nielicznym udziału „na żywo”), celebrowanie wyjątkowych chwil, unikatowe doznania „tu i teraz”. Typem wydarzeń najsilniej odniesionym do dziedzictwa są rekonstrukcje historyczne, które dzięki elementowi inscenizacji zapewniają widzom swoistą wędrówkę w czasie, poczucie bycia w centrum wydarzeń i otrzymywania narracji „z pierwszej ręki” [Mikos v. Rohrscheidt 2018a; Stasiak 2013b].

Innym ważnym komponentem oceny w tej metodzie są identyfikacja i ustalenie rangi tematycznych szlaków kulturowych przebiegających przez mikroregion i posiadających w nim stałe miejsca doświadczeń (tzw. formalne obiekty, nierzadko z lokalną trasą zwiedzania ich otoczenia). Przyciąga to na dany teren i skłania do konsumpcji przygotowanych tu doświadczeń (i usług recepcji) turystów niekoniecznie zainteresowanych lokalnym dziedzictwem, ale określonym wymiarem dziedzictwa regionalnego, krajowego i uniwersalnego, w tym uczestników grup edukacyjnych [Mikos v. Rohrscheidt 2010; 2018a, 2020b, 2021]. Poszerza to potencjalną grupę odwiedzających ale też – co istotne z punktu widzenia naszej analizy – wpisuje określone wymiary lokalnego dziedzictwa w szerszy kontekst, ujawnia historyczne związki między sąsiednimi terytoriami i tworzy spójną, atrakcyjną nić narracji.

Szczegółowa metoda bonitacyjna z jej kryteriami formułowania wniosków opartych na wykorzystaniu dobrze już rozpoznanej specyfiki poszczególnych form turystyki kulturowej [Buczkowska, Mikos v. Rohrscheidt 2009] oraz ich potrzeb w obszarze organizacji oferty jest zdecydowanie lepsza niż popularne w turystyce analizy SWOT, wykorzystywane w takich celach zwykle z pominięciem fazy inwentaryzacji i fazy waloryzacji zasobów. Jako poszczególne zmienne w takich analizach stosuje się dowolnie dobrane – czyli domniemane – silne i słabe strony obszaru lub przedsięwzięcia. Skutkuje to niską efektywnością (a najczęściej też wiarygodnością) tak skonstruowanej analizy. Dopiero zastosowanie wyników ocen opartych na inwentaryzacji i waloryzacji zasobów może stać u podstaw skutecznej analizy SWOT jako rozważania na temat celowości planowanych przedsięwzięć. Taką kolejność działań zalecają m.in. badacze marketingu turystycznego, widzący w diagnozie zasobów, na podstawie której możliwa jest efektywna analiza SWOT pierwszą fazę konstruowania strategii dla produktu turystycznego [Kaczmarek, Stasiak Włodarczyk 2010]. Metoda bonitacyjna łącząca inwentaryzację z waloryzacją i ustaleniem typów

zasobów została w latach 2008-2025 zrealizowana w badaniu ponad stu trzydziestu polskich mikroregionów [TK 2026 Mikroregiony [www](http://www.tk2026.pl)].

Uzupełnieniem metody waloryzacji opisującym kontekstowo wymiar dziedzictwa jako element potencjału jest – stosowana równolegle w każdej analizie mikroregionu – praktyka sporządzania opracowania dotyczącego jego **historii**. Mając (z powodu niewielkiej objętości) charakter zarysu, a nie kompletnej monografii, zawsze jest ono skoncentrowane na zidentyfikowaniu głównych zasobów dziedzictwa (w jego wymiarze materialnym i niematerialnym) wynikających czy to ze specyfiki geograficznej, narastającej warstwy kulturowej z jej wyróżniającymi dany teren i społeczności cechami, czy to z przebiegu dziejów politycznych i gospodarczych. W większości te opracowania zawierają szersze opisy procesów, miejsc i wydarzeń w najwyższym stopniu kształtujących dziedzictwo obszaru, a użytkowy walor owych analiz polega na wyjaśnieniu związków przeszłości, kultury i dziedzictwa z zasobami i walorami aktualnie istniejącymi i zidentyfikowanymi w badaniu waloryzacyjnym – czyli na dostarczeniu ich historyczno-kulturowego kontekstu. Ponieważ metoda analizy potencjału obejmuje wszystkie istotne typy zasobów, formy organizacji oferty i aktywności ludzi, można ją wykorzystać w tworzeniu lokalnych koncepcji rozwoju [Mikos v. Rohrscheidt 2014a; 2020, s. 106-109]. Powiązanie tych dwóch analiz pozwala na ustalenie szans wykorzystania miejscowego dziedzictwa w kreacji markowego produktu mikroregionu lub serii propozycji bazujących na nim w tworzeniu tematycznych doświadczeń. Jest to możliwe pod warunkiem wypreparowania z analizy historycznej (ewentualnie poszerzonej o dodatkowe źródła) głównych wątków i narracji dziedzictwa w formule umożliwiającej ocenę ich potencjału. Wymaga to wprowadzenia wymiaru ilościowego i komponentu porównawczego. Niniejsza praca zawiera propozycję takiej połączonej metody z przykładem zastosowania.

Dla pełnego ustalenia szans wykorzystania lokalnych zasobów dziedzictwa w kreacji markowego produktu turystyczno-kulturowego mikroregionu niezbędne jest dodatkowo określenie ich znaczenia i możliwości z punktu widzenia **kreacji doświadczeń** turystycznych. Wykorzystując analizy autorów zajmujących się tą problematyką [Saxe 2009; Moscardo 2009; Stasiak 2013a; 2013b; Minkiewicz i in. 2014; Bec i in. 2019; Sterling 2019; Nowacki 2020; Nowacki, Kruczek 2020; Mikos v. Rohrscheidt 2014b; 2021] sporządzono zestaw kryteriów pomocnych w ocenie tego kreacyjno-organizacyjnego wymiaru eksploatacji dziedzictwa. Warto tu wspomnieć, że

obok wykorzystania lokalnej koncentracji zasobów dziedzictwa o podobnym profilu typową formą kreacji produktu bazującego na jego doświadczeniach są też cykliczne wydarzenia o jednoznacznym profilu (np. muzycznym, biograficznym, teatralnym, kulinarnym czy rzemieślniczym) i propozycje linearne w postaci szlaków tematycznych, które w rozproszonych miejscach eksploatują obiekty i zorganizowane doświadczenia tego samego wymiaru dziedzictwa. Taki szlak, często przekraczający granice jednego mikroregionu, jeśli w licznych miejscach eksploatuje zasoby tu właśnie skoncentrowane lub (poprzez zagospodarowanie w postaci komplementarnych programów i usług) oferuje doświadczenia tematyczne dziedzictwa charakterystyczne dla danego obszaru, również może być jego markowym produktem [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2010; Duda 2018].

W ramach zaplanowanego na wiele lat projektu realizowanego od roku 2008 na łamach czasopisma „Turystyka Kulturowa” systematycznie tworzona jest mapa potencjału turystyczno-kulturowego Polski. Jej kolejne elementy stanowią analizy potencjałów kolejnych mikroregionów (pokrywających się z siatką powiatów), którym towarzyszą rekomendacje dotyczące oferty oraz gotowe propozycje turystycznej eksploatacji [Gorączko 2020a; 2020b]. Umożliwia to organizatorom wycieczek planowanie imprez i wyjazdów (pobyków) przy wykorzystaniu bardziej trwałych zainteresowań i preferencji klientów (odpowiadające jednej z subform turystyki kulturowej) oraz ich pozytywnych doświadczeń z poprzednich wyjazdów. Propozycje eksploracji każdego mikroregionu są przy tym tak budowane, by mogli je wykorzystywać także indywidualnie podróżujący turyści [TK Mikroregiony 2026 [www](#)]. W odniesieniu do analizowanego mikroregionu opracowanie takiej analizy uświadamia lokalnym decydentom i interesariuszom turystyki zarówno wielowymiarowość ich potencjału (nie zawsze przez nich dostrzegana we wszystkich obszarach) jak i możliwości tworzenia oferty zgodnej z zapotrzebowaniem konsumentów różnych form turystyki kulturowej. Ujawnia im jednocześnie braki i niedociągnięcia w zakresie obsługi turystyki i niezbędnej infrastruktury, w tym recepcji turystycznej lub w obszarze zorganizowanej interpretacji dziedzictwa. Wyniki analizy potencjału mogą również zwrócić uwagę zarządców obiektów zabytkowych i placówek kulturalnych na ewentualne braki w sposobach ekspozycji zarządzanych walorów i zagospodarowania różnych typów zasobów, w sposobach i jakości obsługi turystów na miejscu, w promocji (w tym potrzebie tworzenia i bardziej przemyślanej dystrybucji materiałów informacyjnych, wreszcie w zakresie funkcjonowania systemów organizujących

turystyczną eksplorację (jak trasy tematyczne czy lokalne albo obiektowe aplikacje. Ułatwia im to opracowanie listy potrzeb, których stopniowe (w ramach istniejących możliwości) zaspokajanie przekłada się na wzrost atrakcyjności mikroregionu dla turystów kulturowych i powiększa jego siłę przyciągania tej grupy oraz motywuje organizatorów takich aktywności do jej skierowania na dany obszar jako cel wypraw i pobyków. Jednak nawet bez wykorzystania analizy przez władze samorządowe w drodze podjęcia działań już sama jej publikacja może być istotnym wsparciem dla inicjatyw miejscowych interesariuszy turystyki kulturowej, czy to tworząc impuls do współdziałania na rzecz rekomendowanych wspólnych produktów, czy jako argument przy zabieganiu o środki wsparcia dla takich przedsięwzięć.

1.4. Porównawcza analiza potencjału jako uzupełnienie jego oceny

W długim już okresie tworzenia serii wspomnianych analiz jego inicjatorzy tego projektu (do których należy autor niniejszego opracowania) zauważyli potrzebę uzupełnienia raportów (przynajmniej tych zamawianych przez lokalne samorządu lub organizacje turystyczne, a zatem służących nie tylko inwentaryzacji i promocji oferty) o jeszcze jeden komponent. Jest nim **analiza porównawcza i diagnostyczna**, umożliwiająca ocenę szans turystycznego wykorzystania tych wymiarów lokalnego dziedzictwa, które w ramach przeprowadzonej waloryzacji potencjału uzyskały najwyższą punktację (obrazującą, przypomnijmy, sam potencjał). Jest to niezbędne przy formułowaniu (lub uzupełnianiu) strategii turystycznego rozwoju danego obszaru bazującej na eksploatacji lokalnego dziedzictwa (lub choćby uwzględniających ją), szczególnie zaś przy wyborze ewentualnego markowego produktu turystycznego mikroregionu. Chodzi o metodę szybkiej diagnozy poszczególnych grup zasobów dziedzictwa pod kątem ich znaczenia jako własnego dziedzictwa dla samego obszaru, ich konkurencyjności w stosunku do zasobów terenów sąsiadujących, aktualnie istniejących form (samo)organizacji lokalnych grup interesariuszy oraz ich wsparcia, a także poziomu już kreowanych doświadczeń tematycznych oraz identyfikację potencjalnych odbiorców tej oferty – czyli zainteresowanych nią turystów. Dopiero taka dodatkowa analiza pozwala choćby wstępnie ocenić realne szanse rozwinięcia (i jakiegokolwiek szansę na komercyjny sukces) produktu turystycznego bazującego na zasobach i doświadczeniach dziedzictwa, a także – jeśli wystąpi konieczność wyboru – porównać je z innymi wymiarami dziedzictwa, które uzyskały podobną ocenę tak, by

dokonać jej z możliwie największą korzyścią dla mikroregionu jako obszaru recepcji współczesnej turystyki dziedzictwa.

Uwzględniając wyżej wymienione cele oraz wspomniane kluczowe obszary organizacji produktu turystycznego dla przeprowadzenia takiej wielokryterialnej oceny porównawczej proponuje się zastosować (poprzez wpisanie ich imiennie do tabeli analitycznej dla danej grupy zasobów) podane niżej kryteria podstawowe (przy czym weryfikacja danych wpisanych hasłowo do tabeli oparta jest o treść samego raportu analizującego potencjał, odrębne opracowanie historyczne (zob. niżej) lub/i inne wskazane w źródłach tabeli analitycznej):

- a) wyraźne zakorzenienie zasobów dziedzictwa w dziejach danego regionu – w tym jego ważna rola w wydarzeniach i procesach historycznych (brak wystąpienia: 0, potwierdzone i wskazane związki: 1; istotność zasobów w historii gospodarczej i społecznej regionu, jak: udokumentowany wpływ na przemiany gospodarcze i społeczne (odpowiednio; 0-1), wyraźne związki biograficzne zasobów z dziedzictwem mikroregionu (0-1), wyraźne związki z innymi zidentyfikowanymi w badaniu aspektami dziedzictwa mikroregionu, dające możliwość krzyżowej eksploatacji (0-1) – przy konsekwentnym zastosowaniu bonitacyjnej metody oceny rekomenduje się w tym zakresie **punktację od 0 do 4 punktów**,
- b) potencjał kreatywny zasobów dziedzictwa, w tym: ich znaczna koncentracja w mikroregionie (0-1), duże znaczenie pojedynczych zasobów dla danego wymiaru dziedzictwa (0-1), różnorodność i komplementarność zasobów ułatwiająca kreację niepowtarzających się programów i doświadczeń produktów turystycznych (0-1) – zatem ogólna punktacja od **0 do 3**,
- c) unikatowość zasobów w skali regionu (województwa): (0-1), kraju (dodatkowo 1 punkt) oraz Europy (dodatkowo kolejny punkt) – zatem punktacja od **0 do 3**,
- d) dostępność zasobów do wykorzystania (nie objęcie ich ograniczeniami ochronnymi (0-1), fizyczna dostępność dla zwiedzania bez ograniczeń (0-1), skłonność gestorów/właścicieli/zarządców zasobów do współpracy w kreacji oferty turystycznej lub (0-1) – ogólna punktacja od **0 do 3**,
- e) istnienie gotowych form/programów interpretacji, najlepiej dostosowanych do zainteresowań i aktywności konsumpcyjnej turystów, które mogą być (w oryginale lub po dostosowaniu) wykorzystane dla kreacji doświadczeń opartych na zasobach,

w tym doświadczeń immersyjnych: punktacja 1 za każdy typ programu do 3: od **0 do 3**.

Zakłada się, że spośród proponowanych wyżej pięciu kryteriów podstawowych (a – e) przynajmniej trzy (lub nawet cztery) powinny być ocenione powyżej zera, by dany wymiar dziedzictwa był brany pod uwagę przy wyborze produktu markowego mikroregionu.

Kryteria uzupełniające, wprowadzone na etapie rozważania koncepcji produktu turystyki dziedzictwa odnoszą się już do aktywnego zarządzania jego zasobami oraz możliwości (i barier) ich turystycznego marketingu. Dla potrzeb wstępnego procesu decyzyjnego wyróżniono cztery takie kryteria:

- a) grupy docelowe potencjalnego produktu (istnienie grupy potencjalnie zainteresowanej, jednej lub więcej (0-1-2), znacząca liczebność lub zasobność tej grupy (0-1), realne możliwości osiągnięcia tej grupy w działaniach marketingowych (0-1) i jej bezproblemowy dojazd do obszaru recepcji (0-1) – razem: **0-5 punktów**
- b) istnienie organizacji zrzeszającej wszystkich lub większość interesariuszy danej grupy zasobów dziedzictwa (lub ochrony/popularyzacji jego określonego wymiaru), działającej aktywnie w zakresie organizacji turystyki lub wprost na rzecz wspólnego produktu turystycznego (**0-1**),
- c) możliwości pozyskania środków na tworzenie i uruchomienie oraz marketing programów/produktu (własnych organizacji / lokalnego samorządu / lokalnych interesariuszy, zewnętrznych programów wsparcia ukierunkowanych na turystykę, zewnętrznych sponsorów zainteresowanych wykorzystaniem tych zasobów: (**0-1-2 punkty**),
- d) konkurencyjność względnie współpraca otoczenia: brak istnienia zasobów o tym samym profilu w sąsiednich mikroregionach (szczególnie już zagospodarowanych i objętych marketingiem turystycznym czyli aktualnie wykorzystywanych jako komponenty doświadczeń i usług turystycznych) lub (w sytuacji ich istnienia) skłonność/zgoda na stworzenie wspólnego produktu zamiast konkurencji lub aktualne już funkcjonowanie takiego produktu (np. szlaku lub ekomuzeum): **0-1-2 punkty**.

Źródłem danych dotyczących historycznych korzeni danego wymiaru dziedzictwa i jego związków z procesami społecznymi powinno być opracowanie historyczne

mikroregionu i wykorzystane w nim kluczowe źródła dotyczące procesów i genezy zasobów dziedzictwa oraz ich znaczenia w rozwoju historycznym. Takie opracowania od początku realizacji projektu towarzyszą kolejnym raportom z analizy potencjałów mikroregionów, jednak dla celów oceny potencjału produktu, tym bardziej zaś analizy porównawczej w wielu przypadkach musiałyby one być znacznie bardziej szczegółowe niż dotychczas.

Z kolei źródłami danych dla tabeli oceny wielokryterialnej potencjału danego wymiaru dziedzictwa dla turystyki (zob. Tab. 1) powinny być wyniki bonitacyjnej waloryzacji mikroregionu. Porównawczo (w odniesieniu do kryteriów dodatkowych) mogą być wykorzystywane waloryzacje potencjału sąsiednich (mikro)regionów oraz ich strategie rozwoju turystyki (lub analizy wycinkowe dla wybranych zasobów), a także analizy potencjału szlaków oraz eventów tematycznych, jeśli takie istnieją. Przy wypełnianiu tabeli analitycznej dla danej grupy zasobów winny one zostać wskazane wśród jej źródeł.

Tabela 1 obrazuje proponowany rozkład punktacji przypisywanej poszczególnym zidentyfikowanym elementom wielokryterialnej analizy potencjału poszczególnych wymiarów dziedzictwa w mikroregionie (przykładowo wybrano jego wymiar religijny)

Tab. 1. Wybrany wymiar dziedzictwa mikroregionu (ocena wielokryterialna)

I. Kryteria potencjału dziedzictwa		
Kryteria potencjału	punktacja	przykłady uzasadnienia przydzielonej punktacji
zakorzenie danej grupy zasobów (wymiaru dziedzictwa) w dziejach i tożsamości mikroregionu	0-4	związek z wydarzeniami kluczowymi dla dziejów obszaru, tożsamości społeczeństwa, kluczowe znaczenie zasobów dla powstania tradycyjnych produktów, rola zasobów jako inspiracji literackich, ich niezbędność dla powstania tradycji ludowych, inne,
potencjał kreacyjny zasobów dziedzictwa	0-3	znaczna liczba rozproszonych zasobów umożliwiająca tworzenie tematycznych tras i szlaków, wielkość obiektów umożliwiająca dłuższe zwiedzanie, znane narracje powiązane z fizycznymi zasobami (legendy; hagiografie),
unikatowość zasobów dziedzictwa	0-3	miejsce jedynej w skali kraju reformy duchowości zakonnej; największa koncentracja historycznych winnic, miejsce wydarzenia wyjątkowego lub pierwszego wystąpienia fenomenu w skali kraju, kontynentu, globu
dostępność zasobów dziedzictwa	0-3	obiekty otwarte / zasoby dostępne w podanych dniach i godzinach (niemal codziennie), przez cały rok, wiarygodność organizacji zarządczych we współpracy z turystyką

istniejące programy interpretacji dziedzictwa	0-3	funkcjonujące mikroeventy stacjonarne (trasy zwiedzania, pokazy, filmy, gry stacjonarne, inne), eksploracyjne (gry terenowe, oferty autonomicznych zwiedzań terenu), kreatywne (warsztaty, gry wcieleniowe itd.), inne
II. Kryteria dodatkowe (zarządu i marketingu)		
Kryterium	punktacja	przykładowy opis / uzasadnienie
potencjalne grupy konsumentów (zewnętrzne – turyści)	0-5	Potencjalni odbiorcy oferty: osoby aktywne religijnie w kraju i za granicą, osoby i grupy zainteresowane formacją religijną, mniej liczne osoby niereligijne zainteresowane historią religii i duchowości, istnieją i mogą być wskazani multiplikatorzy oferty,
istnienie organizacji zarządczej interesariuszy	0-1	Celowa (dedykowana danemu wymiarowi dziedzictwa) lokalna organizacja turystyczna, klaster interesariuszy danej branży, tematyczny szlak kulturowy o przynajmniej realnym statusie, inna organizacja uwzględniająca zaangażowanie w ofertę turystyczną
programy, przedsięwzięcia i środki wspierające marketing i inwestycje	0-2	silna organizacja zarządcza / interesariuszy dysponująca kapitałem składkowym; zadeklarowany inwestor; wpis do samorządowej strategii rozwoju turystyki, uruchomiony program (projekt) zewnętrznych subwencji lub aktualna złożona aplikacja do takiego programu
konkurencyjność otoczenia:	0-2	sąsiednie mikroregiony (1 punkt) lub cały kraj (2 punkty) nie posiadają podobnych zasobów lub ich poziom organizacji i wsparcia jest daleko niższy - przy istnieniu konkurencji nawiązano współpracę z mikroregionami posiadającymi takie zasoby, której założenia zakładają wspólny marketing zasobów

Źródła: Opracowanie własne na podstawie: a) metodologii ustalania obszarowego potencjału turystyki kulturowej [Mikos v. Rohrscheidt 2008], b) koncepcji kreacji i rozwijania produktów turystycznych [Kaczmarek, Stasiak Włodarczyk 2010], c) strategii tworzenia produktów turystyki kulturowej i zarządzania nimi [Mikos v. Rohrscheidt 2020a, 2020b] oraz e) typów i podejść organizacji zarządzających dziedzictwem aktywnych w turystyce [Getz 2008; Hvenegaard i in. 2009; Mikos v. Rohrscheidt 2020c; 2021]

W procesie opracowania takiej analizy porównawczej i diagnostycznej proponuje się następujące kroki:

Etap pierwszy, realizowany po sporządzeniu analizy potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu i na podstawie jego wyników podanych w Raporcie i obejmuje wybór wymiarów dziedzictwa lub grup jego zasobów o najwyższej punktacji, zestawienie wszystkich ich typów i form organizacji oraz ich porównanie. W zestawieniu należy uwzględnić odnośne zasoby z podaniem punktacji przypisanej im w Raporcie. Są nimi zarówno obiekty zabytkowe, stałe wystawy i kolekcje tematyczne, publiczne i prywatne, pojedyncze świadectwa dziedzictwa, inne zagospodarowane i dostępne zasoby, cykliczne eventy eksploatujące dany wymiar dziedzictwa, szlaki tematyczne posiadające odnośne obiekty i programy ich eksploatacji, trasy miejskie i inne lokalne szlaki tematyczne (z uwzględnieniem ich statusu materialnego, realnego lub wirtualnego), gotowe programy doświadczeń bazujących na zasobach dziedzictwa: stacjonarne (w tym różnorodne mikroeventy) i eksploracyjne (w tym gry terenowe,

geoscieżki, aplikacje tematyczne i inne), stałe programy oprowadzań, niematerialne narracje dziedzictwa objęte programami interpretacyjnymi (jak stacjonarnie prezentowane filmy, nagrania audio, pokazy i animacje) tematyczne komponenty (ślady, trasy) w aplikacjach turystycznych, tematyczne pakiety pobytowe dla turystów i inne.

Etap drugi to sporządzenie lub wykorzystanie gotowego opisu danego wymiaru dziedzictwa (grupy jego zasobów) w kontekście jego/ich genezy i historycznego znaczenia dla mikroregionu, regionu, kraju. Takie opisy mogą być sporządzone dla kilku wymiarów dziedzictwa o podobnym potencjale wskazanym przez bonitację w ramach sporządzonego Raportu.

Etap trzeci obejmuje identyfikację interesariuszy danego wymiaru dziedzictwa, ich publicznych partnerów, funkcjonujących programów jego finansowania i wsparcia, w tym turystycznego marketingu zasobów, doświadczeń i produktów) analizę otoczenia mikroregionu pod kątem istnienia podobnych i potencjalnie konkurencyjnych doświadczeń lub produktów oraz identyfikację potencjalnych grup docelowych produktu turystyki dziedzictwa bazującego na danym wymiarze dziedzictwa.

Co do porównania potencjału dziedzictwa w sąsiedztwie, rekomendowanego jako ostatnie z kryteriów uzupełniających, to odnosi się ono do sąsiednich mikroregionów lub innych obszarów w kraju (a w przypadku obszarów przygranicznych, również sąsiadujących mikroregionów za granicą). Sytuacją idealną jest, kiedy dla tych mikroregionów wykonano już badanie tą samą metodą (bonitacji waloryzacyjnej). Jednak w innym przypadku można podjąć estymujące (i wycinkowe) badanie tylko danej kategorii (podkategorii) potencjału lub/i porównawcze badanie zmierzające do identyfikacji tego samego (pokrewnego) wymiaru dziedzictwa.

Etap czwarty to wypełnienie tabeli analizy wielokryterialnej dla każdego wymiaru dziedzictwa, zestawienie punktacji dla poszczególnych jego wymiarów i interpretacja wyników.

Ewentualny *etap piąty* jest realizowany, jeśli istnieje zamówienie samorządu lub innej instytucji zlecającej na opracowanie analizy porównawczej lub wstępnej koncepcji dla produktu markowego opartego na danym (wybranym) wymiarze dziedzictwa, dla której danymi wyjściowymi będą te uzyskane w przeprowadzonej analizie diagnostycznej.

Zastosowanie analizy wielokryterialnej i jego rezultaty sprawdzono dla mikroregionu zielonogórskiego, dla którego zidentyfikowano trzy grupy zasobów dziedzictwa o podobnym potencjale. Dane do tej analizy, jej przebieg oraz rezultaty, a także wnioski zostały przedstawione poniżej.

2. Studium przypadku: mikroregion zielonogórski

Przykładem wykorzystanym do studium przypadku będzie ostatnia opublikowana w czasopiśmie analiza dotycząca Zielonej Góry i otaczającego ten powiat grodzki ziemskiego powiatu zielonogórskiego. Jej szczegółowe wnioski wskazują podstawy dla selekcji zasobów dziedzictwa na potrzeby turystycznej eksploatacji, opisują atuty i mankamenty aktualnej oferty i infrastruktury służącej turystyce, a rekomendacje dokładnie wskazują kierunki pożądanych działań i ich spodziewane rezultaty [Mikos v. Rohrscheidt 2025a]. Drugim tekstem, na którym oparto porównawczą i diagnostyczną analizę poszczególnych wymiarów lokalnego dziedzictwa, jest zarys historii mikroregionu sporządzony równolegle do tej analizy [Mikos v. Rohrscheidt 2025b] i uzupełniony o szereg danych pochodzących z obszerniejszych opracowań historycznych dotyczących miasta Zielona Góra, mniejszych ośrodków miejskich w powiecie ziemskim (zacytowanych poniżej) oraz poszczególnych wymiarów lokalnego dziedzictwa.

Do analizy potencjału wybranego mikroregionu w odniesieniu porównawczym i marketingowym wykorzystano dodatkowo inne opracowania z badań potencjału, w tym wypadku dotyczące sąsiednich mikroregionów [Suszczewicz 2015a, 2015b, Suszczewicz i Mikos v. Rohrscheidt 2014] oraz jednego tematycznego szlaku kulturowego [Graczyk, Kabacińska, Mikos v. Rohrscheidt 2012].

Dane podstawowe o mikroregionie. Z fizjograficznego punktu widzenia analizowany mikroregion jest położony aż w czterech mezoregionach: Wale Zielonogórskim, Kotlinie Kargowskiej, Wysoczyźnie Czerwieńskiej oraz Obniżeniu Nowosolskim które z kolei zalicza się do trzech różnych makroregionów: Pradoliny Warciańsko-Obrzańskiej, Wzniesień Zielonogórskich oraz Obniżenia Milicko-Głogowskiego [Kondracki, Richling 1994]. Obszar mikroregionu zielonogórskiego to nieco ponad 1728 kilometrów kwadratowych (1350 przypada na powiat ziemski, a 278,3 na miasto Zielona Góra). Mikroregion zamieszkuje 224 tysiące osób, w tym Zieloną Górę 139 tys., a powiat ziemski - 75 tysięcy. Mikroregion obejmuje następujące samorządy lokalne terytorialne: miasto i powiat grodzki Zielona Góra i poszczególne

gminy powiatu ziemskiego zielonogórskiego – miejsko-wiejskie: Babimost, Czerwieńsk, Kargowa, Nowogród Bobrzański, Sulechów oraz wiejskie: Bojadła, Świdnica, Trzebiechów i Zabór.

Poniżej zestawiono wyniki oceny potencjału trzech wybranych wymiarów dziedzictwa: winiarskiego, multietnicznego (wraz z powiązaniem z nim fenomenem wielowyznaniowości) oraz dziedzictwa militarnego, które w punktacji bonitacyjnej osiągnęły najwyższe oceny.

2.1. Winiarski wymiar dziedzictwa mikroregionu zielonogórskiego

A. Analiza historyczna: Region zielonogórski i wino

W średniowieczu najbardziej znaczącym sektorem produkcji w miastach mikroregionu było sukiennictwo. Jednak najpóźniej w pierwszej ćwierci XIV wieku (a może nawet o wiek wcześniej) pojawiły się winnice, których początki wiążą się z osadzeniem tu mieszkańców Flamandii lub południowoniemieckiej Frankonii. Przywieźli oni latorośle i zapoczątkowali kulturę winiarską. Pewną rolę mogły odegrać też miejscowe klasztory w Nowogrodzie Bobrzańskim (augustianie) i w Obrze (cystersi: tu winnica istniała już pod koniec XIII w.), generujące zapotrzebowanie na wino (dystrybuowane też do parafii) do celów liturgicznych. Winnice wokół Zielonej Góry od początku należały do mieszczan. Pierwsza wzmianka o ich istnieniu pochodzi z 1314 roku i odnosi się do epidemii dżumy, kiedy to mieszkańcy mieli schronić się wśród winnic i spędzić tam lato tego roku zanim wrócili do zakażonego miasta. W II połowie XV w. uprawę winorośli bardzo wspierał książę glogowski Henryk IX: za jego rządów sprowadzono gatunki winokrzewu lepiej odporne na niskie temperatury [Schmidt 1922; Kres 1966; Benyskiewicz 2011; Bujkiewicz 2011; Kapczyński 2025].

W późniejszych wiekach okolice wokół Zielonej Góry stały się najdalej na północny-wschód wysuniętym terenem masowej, stałej, a potem przemysłowej uprawy winorośli w Europie. Podmiejskie winnice odróżniały krajobraz od sąsiednich terenów. Jednak częste i kapryśne zmiany klimatyczne w tym okresie (tzw. „małej epoki lodowcowej”) negatywnie wpływały na jakość i smak wina różnych roczników, które generalnie miało opinię kwaśnego. Jeszcze w połowie XVIII wieku winiarstwo było – obok sukiennictwa i płóciennictwa – jednym z głównych źródeł dochodów mieszczan. Plantacje winogron na terenie dzisiejszego powiatu mogły mieć do 2 tysięcy hektarów powierzchni, z czego ponad połowa w najbliższym sąsiedztwie miasta. Tutejsze wino eksportowano na Śląsk,

do Wielkopolski i Brandenburgii. W ostatniej ćwierci XIX wieku, po uruchomieniu kolei, notowano nawet przyjazdy osób z Berlina i Wrocławia motywowanych chęcią skosztowania go. Być może to oni byli pierwszymi turystami kulturowymi w dolnośląskim wtedy Grünbergu. Miejscowe uprawy winorośli były niewielkie (przeciętna wielkość to około 1 hektara) i przestrzennie rozproszone, z licznymi zabudowaniami gospodarczymi na obszarze samej winnicy, co było rzadkie w innych winiarskich terenach Niemiec. Ich liczba stopniowo malała, jednak jeszcze na początku XIX wieku było ich ponad 70. Lokalna branża winiarska odegrała też zauważalną (choć już nie kluczową) rolę w narodzinach przemysłu. W drugiej ćwierci XIX wieku dzięki dostępności surowca (winogron) powstały w Zielonej Górze przemysłowe wytwórnie win i win musujących: Eichmanna, potem także Weinerta i Gremplera [Charzyński i in. 2013]. Podczas I wojny światowej wcielenie do wojska wielu właścicieli i robotników winnic zapoczątkowało proces zmniejszania się upraw winorośli, co zmusiło wytwórców win i winiaków do sprowadzania surowca z innych regionów. W trakcie wojny wskutek problemów z zaopatrzeniem liczne winnice zamieniono w ogrody i sady, by uprawiać tam warzywa. W końcowym okresie wojny branżę winiarską spotkał drastyczny spadek produkcji z powodu nakazanej prohibicji, jednak zaraz po jej zakończeniu znów podjęto produkcję win i winiaków. Jednak potem skala uprawy winorośli corocznie spadała, głównie z powodu nieopłacalności i potrzeby podejmowania przez winiarzy innej pracy dla utrzymania rodzin. Obszar upraw w powiecie z 1873 hektarów w 1913 r. spadł do zaledwie około 100 ha w 1929 roku. Zmusiło to wytwórnie trunków do masowego importu destylatu [Dzwonkowski 2012]. Wojny światowe poza Zieloną Górą przetrwało niewiele winnic.

Obrzędowość związana z uprawą winorośli – rytuał cięcia pierwszej kiści (Weinlese) połączony z zabawą – była obecna zapewne już od wieków średnich, jednak pierwsze oficjalne winobranie rada miasta zorganizowała w 1842 roku. Od 1920r. organizowano też wiosenne Święto Wina w uroczystość Zesłania Ducha Świętego – imprezę od początku adresowaną do mieszkańców okolic i turystów, których liczba szybko wzrastała. Po ostatniej wojnie tradycję tę podjęli polscy mieszkańcy Zielonej Góry: pierwsze winobranie zorganizowali już w 1945 roku. Odtąd odbywało się ono co roku (z krótką przerwą na początku XXI w.), stopniowo poszerzano też jego program, by w końcu uczynić je oficjalnym świętem miejskim łączącym festiwal kultury i festyn ludowy. Zielonogórskie Winobranie odbywające się w pierwszej połowie września i trwające cały tydzień, jest nie tylko głównym magnesem turystyki eventowej w mieście

i powiecie, ale i największą tematyczną imprezą kulturalną związaną z dziedzictwem wina w Polsce. Wraz z Lubuskim Szlakiem Wina i Miodu (którego atrakcje koncentrują się głównie w tym mieście i powiecie) tworzy też najsilniejszy krajowy impuls enoturystyki [Kres 1966, 1972; Toczewski 2006]. W latach 60-tych winiarskie tradycje Zielonej Góry uzyskały trwały symbol na mapie miasta. Na Winnym Wzgórzu, gdzie kiedyś działała winnica Gremplera (którą po wojnie opiekował się polski pionier przemysłu winiarskiego Grzegorz Zarugiewicz) otwarto w 1961r. kawiarnię, do której potem dobudowano niewielką palmiarnię, miejsce rekreacyjnych wycieczek mieszkańców miasta.

B. Typy stwierdzonych zasobów i doświadczeń

Podano je z punktacją waloryzacyjną, wynikającą z przyjętej metodologii [Mikos v. Rohrscheidt 2016]. Odnosne zasoby zostały wyselekcjonowane z całościowego raportu [Mikos v. Rohrscheidt 2025a], poniżej zestawione z podaniem kategorii zasobów oraz punktacji. W zestawieniu uwzględniono obiekty tematyczne, zagospodarowane i dostępne zasoby tematyczne, cykliczne eventy, szlaki i trasy tematyczne (o różnym stopniu rozwinięcia), stałe wystawy muzealne i samodzielne kolekcje tematyczne, gotowe programy doświadczeń: stacjonarne (w tym mikroeventy jak pokazy, prelekcje, degustacje i inne) oraz eksploracyjne (jak geościeżki, konkursy, inne), stałe programy tematycznych oprowadzań i ślady w aplikacjach tematycznych, wreszcie, o ile istnieją, pobytowe pakiety tematyczne dla turystów.

Obiekty tematyczne z udostępnionymi zasobami (oprowadzanie, pokazy): Winnica Łaz (1), Stary Kisielin, Winnica Julia (1), Zielona Góra, Winne Wzgórze, winnica pokazowa (1), Winnica Bachusowe Pole, Zabór (1), Winnica Jędrzychów, Zielona Góra (1) –
Razem: 5

Doświadczenia stacjonarne (w tym degustacje wina): Winnica Łaz (1), Stary Kisielin, Winnica Julia z pokazami i degustacjami (1), Zielona Góra, Winne Wzgórze, winnica pokazowa (1), Muzeum Etnograficzne w Ochli – tematyczne warsztaty grupowe (1) –
Razem: 4

Obiekty tematyczne bez zorganizowanych doświadczeń: Domek Winiarski Augusta Gremplera w Parku Winnym w Zielonej Górze (3), Dawna piwnica winiarska Ernsta Muhle – Kamienica Foersterów w Zielonej Górze, ul. Jedności 5 (1), Średniowieczna

piwnica winiarska (Dom, ul. Grottgera 1-3) (1), Dawna piwnica wytwórni braci Mannigel w Zielonej Górze, Plac Słowiański (1) – Razem: **6**

Muzea i tematyczne wystawy stałe: Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze ze stałą wystawą tematyczną (8), Muzeum Etnograficzne w Ochli z Domem Winiarza, wystawą, winnicą i warsztatami tematycznymi (10), Samodzielna prezentacja multimedialna: Lubuskie Centrum Winiarstwa w Zaborze (4), Lokalne izby pamięci, ogólnodostępne prywatne kolekcje pamiątek (do trzech) (1): Park Miniatur Obiektów Winiarskich w Starym Kisielinie (Winnica Julia) (1) – Razem: **23**

Dodatkowo za placówki muzealne: Sklep muzealny z materiałami i pamiątkami otwarty w godzinach pracy muzeum: Muzeum Ziemi Lubuskiej (1), Muzeum Etnograficzne w Ochli (1); Programy interpretacyjne i usługi dla turystów: Muzeum Ziemi Lubuskiej, oprowadzanie (1), oprowadzanie w językach obcych (1) przewodnik elektroniczny po wystawie (1), wersje obcojęzyczne przewodnika (1) materiał interpretacyjny (książki i albumy) (1); Muzeum Etnograficzne, oprowadzanie (1) przewodnik elektroniczny po wystawie (1), wersje obcojęzyczne przewodnika (1); Lubuskie Centrum Winiarstwa, przewodnik elektroniczny (1) wersje obcojęzyczne przewodnika (1) materiał interpretacyjny (albumy) (1); Stałe godziny otwarcia w placówkach lokalnych i regionalnych: Lubuskie Centrum Winiarstwa (1) – Razem: **13**

Tematyczne obiekty sztuki poza kolekcjami: szlak tzw. bachusikowy w Zielonej Górze - seria tematyczna (5), witraże winiarskie w Muzeum Ziemi Lubuskiej (1) – Razem: **6**

Tematyczne propozycje kulinarne: Restauracja Srebrna Góra (1), Wine Bar Skrzynka Wina (lokal winiarski, degustacje), Zajazd Kultury (1) – Razem: **3**

Dodatkowe punkty za historyczne wnętrza restauracji: Restauracja Srebrna Góra – dawna piwnica winiarska (1), Zajazd Kultury – dawna piwnica winiarska (1), Razem: **2**

Miejsca biograficzne: Zielona Góra, Cmentarz przy ul. Wrocławskiej, grób Grzegorza Zarugiewicza, pioniera polskiego winiarstwa (1): Razem: **1**

Cykliczne tematyczne eventy kulturalne: Regularne: Winobranie, Zielona Góra, ośmiodniowy event kulinarno-muzyczny o znaczeniu krajowym (6), dodatkowo za każdy dzień trwania eventu ponad 4 dni (maksymalnie 3): Winobranie (8 dni) (3); Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu regionalnym: Dni Otwartych Piwnic Winiarskich, Zielona Góra, kulinarny, trzydniowy (4), Lubuski Festiwal Otwartych

Piwnic i Winnic (kulinarny, czterodniowy) (4), Lokalny: Winobranie na winnicy samorządowej w Zaborze, jednodniowy (1), Razem: **18**.

Szlaki tematyczne: Lubuski Szlak Wina i Miodu, realny, unikatowy w skali kraju zielonogórski odcinek szlaku poprawnie i wiarygodnie tematyzowany i oznaczony w terenie i przy obiektach, jednak gwarantuje dostępność tylko części z tych obiektów (6), trasy w poszczególnych miejscowościach regionu: Zielonogórski Szlak Winiarski (tematyczna, realna trasa miejska) (3), Razem: **9**

Tematyczne pakiety pobytowe: Zidentyfikowano ok. 10 ofert pakietowych na Winobranie dla grup zorganizowanych (w ramach wycieczek). Gestorami tych ofert są jednak podmioty zewnętrzne: touroperatorzy m.in. z Wrocławia, Kołobrzegu i Szczecina) (0)

Tematyczne galerie handlowe lub miejsca sprzedaży/shoppingu: autoryzowany punkt sprzedaży: Zielona Góra, piwniczka winiarska przy Palmiarni – lubuskie wina (1) Skrzynka Wina Winebar (1), Razem: **2**.

Monumenty tematyczne: o znaczeniu regionalnym: Zielona Góra: Pomnik Bachusa (2), znaczenie lokalne: Pomnik św. Urbana (1), Rzeźba Winiarki Emmy (1), Razem: **4**.

Razem punktacja za zasoby, systemy i zorganizowane doświadczenia tematyczne: **96**

Wielokryterialna tabela oceny szans winiarskiego wymiaru dziedzictwa (poniżej, tab. 2) została wypełniona na podstawie wyżej cytowanych źródeł historycznych i opracowań porównawczych.

Tabela 2. Ocena potencjału turystyki winiarskiej (enoturystyki) w kontekście dziedzictwa

Kryteria potencjału dziedzictwa			
Kryterium	Typy zasobów (enumeracyjnie)	punktacja	Uzasadnienie punktacji
zakorzenienie zasobów w dziedzictwie obszaru	stałe wystawy tematyczne (2), winnice pokazowe (3), cykliczne eventy (3), tematyczny szlak regionalny (jego centralne zasoby), miejska trasa tematyczna, pokazy i degustacje, stała sprzedaż produktów w kilku miejscach,	3	zweryfikowana historyczna metryka lokalnych zasobów i tradycji winiarskich, aktualna produkcja i kulturowa ranga w życiu miasta,

potencjał kreacyjny zasobów	silna koncentracja w mikroregionie (1), znaczenie kolekcji muzealnej w skali kraju (1), różnorodność i komplementarność zasobów (jak wyżej: 1):	3	we wszystkich obszarach oceny w ramach tego kryterium jest ona pozytywna,
unikatowość zasobów	skala krajowa: koncentracja winnic, jedyna przekrojowa kolekcja winiarska, jedyne tematyczne święto miejskie o tym profilu,	2	w skali kraju: jedyny historycznie zachowany obszar koncentracji upraw winnych, największe współcześnie święto winiarskie,
dostępność zasobów	stała dostępność zasobów i programów zarządzanych publicznie (jak kolekcje i winnica pokazowa), pozostałe po zgłoszeniu lub w dniach imprez tematycznych,	2	winnice dostępne po zgłoszeniu, piwnice winiarskie tylko w dniach zorganizowanego zwiedzania, kolekcje i wystawy dostępne w godzinach otwarcia, eventy otwarte bez ograniczeń, interesariusze silnie zainteresowani w udostępnianiu zasobów,
programy interpretacji	zwiedzanie z audioprzewodnikiem, miejskie zwiedzanie tematyczne z przewodnikiem, pokazy i degustacje w winnicach, posiłki tematyczne, korowód winiarski, coroczny event winiarski, cyklicznie organizowane degustacje w piwnicach, prelekcje i pokazy na zamówienie,	3	trasa miejska ma poziom wirtualny, funkcjonują programy przeżyciowe (pokaz), partycypacyjne (degustacje, korowód) oraz poznawcze (prelekcje, zwiedzanie wystaw i winnic).

Kryteria dodatkowe (zarządu i marketingu)

kryterium / punkty	opis / uzasadnienie
grupy docelowe: 3	osoby zainteresowane kulturą konsumpcji wina w kraju i za granicą (głównie ofertą eventową), osoby i grupy zainteresowane produkcją własną, liczniejsze osoby zainteresowane turystyką kulinarną oraz (pojedynczymi) kulinarnymi doświadczeniami w ramach zwiedzania miast i regionów.
organizacja zarządcza: 1	Lubuski Szlak Wina i Miodu – system realny, szereg instytucji (Muzeum, Centrum Winiarstwa) oraz organizacje (Stowarzyszenie Tłocznia, Lubuski Szlak Wina i Miodu), samorząd miejski Zielonej Góry deklarujący winiarstwo jako komponent marketingu miasta (w tym finansujący święto miejskie) i tematyczne działania podmiotu marketingowego Visit Zielona Góra.
środki inwestycyjne i programy marketingu: 2	Miasto finansuje centrum winiarstwa, a także doroczny event uznawany za największy w kraju, w ramach marketingu terytorialnego miasta regularnie finansowana jest promocja wymiaru winiarskiego dziedzictwa.
konkurencyjność otoczenia: 2	W sąsiednich mikroregionach mniej ważne impulsy winiarskie, uzupełniają i deklomeryją atrakcje i doświadczenia Zielonej Góry i okolic tworząc wspólny (choć pasywnie zarządzany) produkt. W pozostałych obszarach kraju brak silniejszych zasobowo i marketingowo impulsów.
Razem punktacja	Kryteria potencjału: 13 Kryteria dodatkowe: 8 Suma punktów: 21

Źródła: Suszczewicz 2015a, 2015b, Suszczewicz i Mikos v. Rohrscheidt 2014; 2025b, Graczyk i in. 2012, Kapczyński 2025, Charzyński i in. 2013 Korcz 1966

2.2. Wieloetniczny i wieloreligijny wymiar dziedzictwa mikroregionu zielonogórskiego

A. Historyczna geneza i znaczenie dziedzictwa etnicznego mikroregionu

Bardzo ciekawe dla miłośników turystyki etnicznej i relatywnie rzadkie na tak niewielkim obszarze doświadczenie historycznego pogranicza etnosów i kultur oferuje różnorodna geneza i wielowiekowa państwowa przynależność poszczególnych miast powiatu zielonogórskiego, którą poświadczają ich zachowane najstarsze zabytki. Ośrodki miejskie powiatu należały historycznie do (i były zakładane względnie rozwijane przez władców) piastowskiego Dolnego Śląska (sama Zielona Góra), Śląska i saskich Łużyc (Nowogród Bobrzański), piastowskiej Wielkopolski i później królestwa polskiego (Babimost), spolonizowanych rodów niemieckich (Kargowa) oraz Brandenburgii, a potem Prus i Niemiec (Czerwieńsk). Historyczne narracje uzupełniają zmienne, nierzadko dramatyczne (jak m.in. w Kargowej i Babimoście) zwroty polityczne, ciekawe biografie władających państwami stanowymi (Zabór i Zatoń) oraz pionierskie fundacje edukacyjne rządzących (Sulechów).

Okolice **Zielonej Góry** geograficznie są częścią Środkowego Nadodrza. Historycznie funkcjonowały one w ramach plemiennego terytorium słowiańskich Lubuszan, nazwanych od głównego grodu po lewej stronie Odry (dziś niemieckie Leubus) i późniejszego biskupstwa. Należały one do państwa wczesnopiastowskiego od czasów Mieszka I aż do jego podziału w połowie XII w. [Spors 1986]. Po roku 1138 tereny wokół dzisiejszej Zielonej Góry przypadły śląskiej linii Piastów. Wcześniej próbowali je przejąć książęta niemieccy: markgrafowie Łużyc, potem także Brandenburgii. Jednak pierwsze miasta: Nowogród Bobrzański (przed 1250r.), potem Sulechów i samą Zieloną Górę (ok. 1310) lokowali śląscy Piastowie. Po kolejnych podziałach Dolnego Śląska terenem tym władali książęta głogowscy, potem częściowo także żagańscy [Benyskiewicz 2011]. Dla zapewnienia miastom wzrostu zapraszali tu osadników, m.in. flamandzkich i frankońskich, którzy, obok technologii sukiennictwa i tkactwa, przynieśli z sobą uprawę winorośli. Z kolei tereny wokół Babimostu, tylko z krótkimi przerwami, należały do książąt wielkopolskich. Samą osadę, założoną w połowie XIII wieku przez jednego z nich, czasowo przekazano cystersom z Obry, a ostatecznie jako miasto królewskie lokował ją Władysław Jagiełło w 1397r. [Chmielewski 1982].

W posiadanie okolic dzisiejszego **Sulechowa** w roku 1319 markgraf Waldemar Brandenburski wszedł poprzez zastaw, a potem sprzedaż. Po 1329 r. książęta głogowscy

i żagańscy byli lennikami Czech, przez co trwale upadły szanse pozostania ich terytoriów w królestwie polskim. Piastowie głogowscy (sami ziemczeni) nadawali liczne ziemie w okolicy niemieckim rycerzom i członkom swych dworów. Kolejne fale sprowadzanych przez książąt osadników miejskich były niemal wyłącznie pochodzenia niemieckiego. Dominujący tu dotąd słowiański żywioł etniczny stopniowo (wolniej na wsi niż w miastach) stawał się mniejszością. Jednak jeszcze w XVIII wieku spotykano tu ludność mówiąca miejscowymi dialektami polszczyzny [Benyskiewicz 2011]. Kończący sukcesyjną wojnę śląską układ w Kamieńcu Ząbkowickim z 1482 r. przyznał księstwo krośnieńskie (z terenami dzisiejszej gminy Czerwienśk) elektorowi Brandenburgii Albrechtowi III. Odtąd polityczna granica Brandenburgii (która też trwale pozyskała Sulechów) przebiegała kilkanaście kilometrów na północ od Zielonej Góry, z czasem (po Reformacji) stając się też granicą oficjalnie uznawanych wyznań. Po bezpotomnej śmierci Ludwika Jagiellończyka, króla Czech i Węgier (1526) dawne księstwo głogowskie z Zieloną Górą i południową częścią dzisiejszego powiatu przeszły pod rządy Habsburgów jako nowych królów czeskich. Miasto było wtedy siedzibą tzw. weichbildu obejmującego jeszcze dwa niewielkie miasta prywatne (Zabór i Otyń) oraz 45 wsi.

Kargowa, najmniejsze miasto powiatu, po raz pierwszy (jako wieś) wzmiankowana jest w 1360 roku. Leżała ona u zbiegu granic Królestwa Polskiego, Marchii Brandenburskiej i niezależnego, a potem habsburskiego księstwa głogowskiego. Teren pogranicza przez wieki był umowny, jako że granica nie była dokładnie wyznaczona. Po konfliktach z poddanymi brandenburskimi król Zygmunt Stary w porozumieniu z markgrafem Joachimem w 1528 roku ustalił dokładniej granicę między Wielkopolską a księstwem głogowskim. Kargowa znalazła się wtedy po jej polskiej stronie. W rezultacie północno-wschodnie tereny dzisiejszego powiatu zielonogórskiego z Babimostem, Starym i Nowym Kramskiem oraz dobrami wokół Kargowej do końca XVIII w. należały do Wielkopolski, a w jej ramach do powiatu poznańskiego [Karczewska 2013]. W połowie XVII w. rodzina Żychlińskich sprzedała wieś pochodzącemu ze Śląska niemieckiemu szlachcicowi Georgowi von Unruh (pol. Unrug). Tenże w 1653 r. przy wsi Kargowa utworzył nowe prywatne miasteczko - Unrugowo (Unruhstadt). Pierwszą większą grupą mieszczan byli rzemieślnicy opuszczający Śląsk z powodu wyznania (ewangelickiego), których właściciel przyciągnął korzystnymi warunkami osiedlenia. Przybycie niemieckojęzycznych

osadników zmieniło stosunki etniczne na terenie dotąd zamieszkanym głównie przez wiejską ludność polską [Belzyt 2013].

Geneza i początki Czerwieńska. Rycerska rodzina von Rothenburg od końca XIV w. posiadała wieś Nietków (Nettkau) przy granicy z habsburskim Śląskiem, należącą do Brandenburgii. Na wschód od niej założyli oni w XVI w. osadę Neu Nettkau. Z czasem, w oparciu o osadników ze Śląska, rozwinęli tu rzemiosło. Podczas prześladowań innowierców po wojnie 30-letniej właściciela poproszono o wybudowanie przy granicy luterańskiej świątyni, by umożliwić protestantom z Zielonej Góry niedzielne nabożeństwa blisko domu. Od 1654 r. pielgrzymowali tu oni na nabożeństwa, brali śluby i chrzcili dzieci. Wokół kościoła licznie osiedlali się luterańscy emigranci ze Śląska, w tym z Zielonej Góry. W 1690 r. na prośbę Christopha von Rothenburg markgraf Fryderyk III lokował prywatne miasto Rothenburg an der Oder. Funkcjonowało ono obok osady, połączono je na początku XX wieku [Góralczyk 2007].

W II połowie XVII wieku roku na terenie dzisiejszego powiatu (wtedy na skraju saskich Łużyc) lokowano miasto **Krzystkowice** (Christianstadt), dziś będące częścią Nowogrodu Bobrzańskiego po zachodniej stronie rzeki. Miasto rozwinęło się z osady Neudorf przy przeprawie granicznej w miejscu poboru cła między Łużycami a habsburskim Śląskiem. Wielu śląskich protestantów (w dużej części z Nowogrodu) osiedliło się tu w dwóch falach podczas kolejnych prześladowań innowierców na ziemiach habsburskich. W procesie lokacji miejskiej (1659) miastu nadano imię saskiego księcia Christiana, który wcześniej pozwolił osiaść tu śląskim protestantom. Pierwotne rozplanowanie przestrzenne centrum miasteczka odwzorowuje pierwsze litery imienia władcy: CH [Löbner 2002]. Do 1815 roku, kiedy saskie Łużyce przekazano Prusom, późniejsze Krzystkowice, choć powiązane z Nowogrodem i większością ziemi zielonogórskiej pochodzeniem mieszkańców i silną wymianą handlową, funkcjonowały w ramach innego państwa.

Fenomen polskiej Kargowej. Mało znane wydarzenie w Kargowej, związane z jej historycznie polską przynależnością miało miejsce 14 listopada 1807 roku. Kiedy utworzono Księstwo Warszawskie, Kargowa stała się jego granicznym miastem. Tu powitano w jego nowym kraju monarchę, króla Saksonii i Księcia Warszawskiego Fryderyka Augusta. W drodze do Warszawy zatrzymał się on na pierwszy w Polsce nocleg u hrabiego Maurycego Unruga. Na powitanie władcy przybył oddział kawalerii

z generałem Dąbrowskim. Podczas wjazdu króla do miasta trębacze zagrali (w obecności jej bohatera) pieśń „Jeszcze Polska nie umarła”, potem z biciem dzwonów wprowadzono go do miasta. Tak Mazurek Dąbrowskiego pierwszy raz (choć nie był formalnym hymnem) w oficjalnej roli powiązano z głową polskiego państwa [Strzyżewski 2013].

Współistnienie wyznań. Pod władzą Habsburgów życie śląskich protestantów podlegało wielu restrykcjom. W Zielonej Górze (choć byli tu większością) nie mogli odprawiać ewangelickich nabożeństw. Odmawiający uczestnictwa w katolickich nabożeństwach musieli płacić coroczną grzywnę. W niedziele wędrowali około 20 kilometrów do tzw. kościołów granicznych na terytorium Brandenburgii, głównie w Nietkowie. Sytuacja poprawiła się po pokoju westfalskim (1648). Powstały wtedy bliżej miasta kościoły luterzańskie w późniejszym Czerwieńsku i w Lesie Cigacickim, później kościół w Drzeniowie, gdzie zawierano śluby i chrzczono dzieci. W samym mieście stałą świątynię ewangelicką zbudowano dopiero w 1748 r. W okolicy pojawiali się zapraszani z Brandenburgii (odległej o kilkanaście kilometrów) „podziemni” pastory, sprawujący nabożeństwa w domach wiernych lub w lasach (stąd złośliwie im nadana przez katolików nazwa „Buschprediger” – kaznodzieja z zarośli). Z kolei nieliczni zielonogórscy katolicy, posiadający duży kościół farny, mieli problemy ze znalezieniem niespokrewnionych kandydatów na małżonków swego wyznania i często poszukiwali ich w katolickich wsiach blisko miasta. Metryki z XVII i XVIII wieku poświadczają licznych katolików urodzonych poza miastem, ale niedaleko, co wówczas było raczej rzadkością. Do połowy XVII w. w mieście konkurowali i sami protestanci a większość (często wraz z parafialnym kościołem) przechodziła od luteranów do kalwinów i odwrotnie. Ostatecznie elita kalwińska i większość wiernych opuściła Grünberg z obawy przed represjami za poparcie Fryderyka Reńskiego, kalwina i antyhabsburskiego antykróla. Dodatkowym powodem do obaw o zemstę był fakt, że nadwornym teologiem i prześladowcą praskich katolików za jego krótkich rządów był pochodzący z Zielonej Góry Abraham Scultetus (Schulz) zwany „kalwińskim wilkiem” z Grünbergu. Katolicy zapamiętali mu wdarcie się w Wigilię 1619 do katedry św. Wita i zniszczenie ołtarza maryjnego, a także dewastacje katolickiego wyposażenia w innych kościołach miasta [Skierska 2008; Kuczer 2011; Bem 2020].

Z kolei w Sulechowie (należącym do Brandenburgii) od 1683 roku osiedlili się zamożni **polscy kalwini** zmuszeni do emigracji z kraju. Wspierani przez kalwińskich władców

Brandenburgii, którzy udostępniili im zamkową kaplicę, na stałe wpisali się w religijne dzieje miasta. W silnie wówczas zniemczonym Sulechowie, ze względu na pochodzenie członków tej gminy religijnej, kalwińskie kazania przez kolejnych kilkanaście lat były głoszone po polsku. Również z Sulechovem powiązany jest istotny edukacyjny komponent dziedzictwa: okoliczności założenia i dzieje Fundacji Rodziny Steinbartów, najpierw zakładu dla sierot, a potem ważnej publicznej (królewskiej) placówki z pionierskim programem nauczania [Burda 2019].

Zielonogórskie „czarownice”. Wywołany wojną trzydziestoletnią ekonomiczny kryzys miasta przyczynił się do poszukiwania winnych wszystkich nieszczęść. Okazały się nimi „czarownice”. Śląsk był terenem najliczniejszych w ówczesnym cesarstwie procesów „czarownic”: tu stracono ich od 20 do 30 tysięcy. Polowania na czarownice dotknęły zarówno społeczności katolickie jak i protestanckie. Śląski Grünberg nie był wyjątkiem: był czas, gdy wokół Zielonej Góry płonęło nieproporcjonalnie dużo stosów w stosunku do reszty Śląska. Akta procesów dowodzą, że gdy oskarżenia formułowali bogaci mieszczaństwo lub urzędnicy, częściej kończył je wyrok skazujący i stos, częściej też skazywano mieszkanki okolicznych wsi niż samego miasta. Prawdziwym tłem oskarżeń były zwykle codzienne konflikty między grupami lub osobami, odrzucenie zalotów czy propozycji interesu (jak sprzedaż domu lub ziemi). Tylko przez trzy lata (1663-1665) w tutejszym okręgu sądowym przeprowadzono 73 procesy o czary. Mnożące się procesy czarownic zahamował w 1669 r. dekret cesarski po interwencji starostów [zob. Korcz 1959; Bobowski 2007].

Ze względu na przeszłość historyczną i zachowane materialne zasoby dziedzictwa, z punktu widzenia turystyki etnicznej mikroregion posiada znaczący i unikatowy potencjał. Konsumentami wykreowanej na tej podstawie oferty mogliby być głównie turyści niemieccy. Taka oferta mogłaby być ukierunkowana przede wszystkim biograficznie i eksploatować za pomocą ekspozycji tematycznych lub wirtualnych tras lokalnych wątki związane z osobą i czasami Fryderyka Wilhelma I (Królewskie Pedagogium w Sulechowie) i Fryderyka II (wojna siedmioletnia - na historycznym polu bitwy pod Kijami), Herminy von Reuss (drugiej żony cesarza Wilhelma II – w Zaborze), Wilhelma Foerstera (astronoma i ważnego członka ruchu pokojowego na początku XX wieku) czy rozpoznawalnych pionierów działalności przemysłowej, jak zielonogórskiej rodziny Beucheltów albo Johanny Brand [Mikos v. Rohrscheidt 2025b].

B. Typy stwierdzonych zasobów i doświadczeń

Podano je z punktacją waloryzacyjną wynikającą z przyjętej metodologii [Mikos v. Rohrscheidt 2016]. Odnosne zasoby – jak w przypadku dziedzictwa winiarskiego – wyselekcjonowano z całościowego raportu [Mikos v. Rohrscheidt 2025a] i zestawiono z podaniem kategorii zasobów oraz punktacji, uwzględniając objęte zakresami waloryzacji rodzaje obiektów, eventów cyklicznych, systemów (jak szlaki i trasy) kolekcji i wystaw a także zorganizowanych programów doświadczeń tematycznych o charakterze stacjonarnym i eksploracyjnym.

Zabytki i zespoły zabytkowe: Historyczne zespoły urbanistyczne z rynkiem, zachowane w znacznych fragmentach: Stary Rynek w Zielonej Górze (3), Rynek w Sulechowie (3), Rynek w Kargowej (3), Rynek w Babimoście (3), Rynek w Nowogrodzie Bobrzańskim (3), Nowogród Bobrzański: zespół urbanistyczny dawnego Christianstadt (Krzystkowice) (3) - Razem: **18**

Niekatolickie obiekty sakralne o znacznych walorach architektonicznych lub znaczeniu historycznym: Kłępsk (gm. Sulechów): kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny (4), Zielona Góra: kościół pw. MB Częstochowskiej (poewangelicki)(4), Sulechów: dawny zbór kalwiński (4); Pozostałe zachowane i dostępne historyczne obiekty sakralne: Letnica: Dawny kościół ewangelicki (poza punktacją: 0), Babimost: dawny kościół ewangelicki (0), Czerwieńsk: dawny zbór staroluterański (0); Dodatkowe punkty za obiekty dziedzictwa kulturowego: Kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Kłępsku (Pomnik Historii 15) - Razem: **27**

Inne zabytki związane z niepolskim dziedzictwem etnicznym: zamki lub pałace historyczne: (punktowane pierwsze trzy): Pałac Kittlitzów w Świdnicy (siedziba Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza) (3), Pałac w Drzonowie, gm. Świdnica - siedziba Lubuskiego Muzeum Wojskowego) (3), Zespół pałacowy w Zaborze (3), Królewskie Pedagogium w Sulechowie (3), Pałac Kottwitzów w Bojadłach (zgodnie z metodologią: poza punktacją: 0), Zamek w Sulechowie (fragmenty pierwotne) (0), dawne Pałac w Bogaczowie, gm. Nowogród Bobrzański (0), Pałac Fincków w Bukowie (0), Pałac (d. rodziny von Schmettow) w Pomorsku (0), zespół pałacowo-parkowy w Kargowej (0), Zamki lub pałace stylizowane: pałac w Kalsku (0), pałac w Wojnowie (0), pałac Kottwitzów w Kargowej (0), pałac w Przytoku (0), pałacyk Starym Kisielinie (Zielona Góra) (0), pałac (d. Rechenbergów – Bironów) w Klenicy, gm. Bojadła (0), Razem: **12**

Muzea ze stałymi wystawami tematycznymi: Muzeum Etnograficzne w Ochli, w tym zespół pierwotny – budownictwo łużyckie (10). Tematyczne stałe ekspozycje i prezentacje multimedialne (do dwóch): Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, wystawa historyczna (2), Izba Pamiątek w Sulechowie (1), Dodatkowo: Muzeum Ziemi Lubuskiej: wersja obcojęzyczna ekspozycji (1) audioprzewodnik (1) jego wersje obcojęzyczne (1) przewodnicy obiektowi na zamówienie (1), języki obce w oprowadzaniu (1); Muzeum Etnograficzne w Ochli: audioprzewodnik (1), wersje obcojęzyczne (1) przewodnicy na zamówienie (1); mikroeventy dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania muzeum: Muzeum Etnograficzne w Ochli: warsztaty etnograficzne i pokazy edukacyjne (1), Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze: historyczne lekcje muzealne dla grup szkolnych (1), sklepy muzealne w godzinach pracy: Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze (1), Muzeum Etnograficzne w Ochli (1) - **Razem: 25**

Eventy i grupy animacyjne: Kaziuki, Muzeum Etnograficzne w Ochli jednodniowy (1); Regularne działanie grup inscenizacji historycznej: Kapela Kozłarska Gminy Babimost (odtwarza i promuje regionalne tradycje muzyczne podczas imprez cyklicznych na miejscu i w ramach wyjazdów) (5) – Razem: **6**

Szlaki turystyczne, przebiegające przez mikroregion: Szlak Kościołów Drewnianych Regionu Kozła (Obiekty w Chlastawie, Klępsku i Kosieczynie) – wirtualny (2), materialne lub realne trasy tematyczne: Ścieżka Dydaktyczno-Historyczna Gminy Babimost (multitematyczna) (3) - Razem: **5**,

Pojedyncze zabytki związane z dziejami innych grup etnicznych: Zielona Góra – regionalny: grobowiec Georga Beuchelta, Park Tysiąclecia (4), Babimost – upamiętnienie dawnego cmentarza żydowskiego i synagogi (1), Zielona Góra - obelisk pamiątkowy w miejscu synagogi (1), Park Książęcy w Zatoniu (1), Zielona Góra - dawny browar Brandtów (1); Razem - **8**

Miejsca związane z biografią osób innej narodowości, ważnych w skali krajowej dla tych narodowości: Zabór: Hermine Reuss-Hohenzollern, małżonka ostatniego cesarza Niemiec (2)

Cmentarz zabytkowy z ciekawymi obiektami sztuki sepulkralnej: cmentarz ewangelicki w Trzebiechowie (1), Razem: **3**.

Razem punktacja za zasoby, systemy i zorganizowane doświadczenia tematyczne: **86 punktów**

Wielokryterialną **tabelę oceny** potencjału etnicznego wymiaru dziedzictwa (Tab. 3) wypełniono na podstawie cytowanych źródeł historycznych i opracowań porównawczych.

Tab. 3. Ocena potencjału turystyki etnicznej w kontekście dziedzictwa i zasobów mikroregionu

Kryteria potencjału dziedzictwa			
kryteria potencjału	typy zasobów (enumeracyjnie)	punktacja	uzasadnienie punktacji
zakorzenienie zasobów w dziedzictwie obszaru	geneza i historyczny rozwój miast z dostępnymi relikdami i kolekcjami, duże muzeum etnograficzne, związki narracji i zasobów religijnych z lokalną historią, kilka znaczących wątków biograficznych,	4	usystematyzowana i uzasadniona dokumentacją (Zielona Góra, Sulechów, Babimost), wątki biograficzne silnie powiązane z miejscami dostępnymi do zwiedzania, krzyżowanie wątków etnicznych i religijnych w wielu miejscach.
potencjał kreatywny zasobów dziedzictwa	wysoka koncentracja zasobów miejskiego dziedzictwa, komplementarne historie i fizyczne zasoby miast mikroregionu, średnia rozpoznawalność bohaterów wątków biograficznych (jedna grupa etniczna)	2	częściowe zagospodarowanie lokalnych wątków dziedzictwa w postaci tras tematycznych lub kolekcji muzealnych (ZG, Sulechów, Babimost), obecność Pomnika Historii (Kłępsk) z własnym programem interpretacji, szlaki tematyczne lokalne lub o wirtualnym poziomie organizacji
unikatowość zasobów	wątek zróżnicowanej genezy i dziejów miast, regionalnie: wątek procesów o czary,	2	różnorodność genezy i historycznej przynależności miast można uznać w skali krajowej,
dostępność zasobów	zabytki miejskie w otwartym terenie, główne zasoby etniczne i religijne w muzeach i świątyniach - dostępne w oznaczonym czasie,	2	atomizacja interesariuszy turystyki etnicznej i religijnej – brak wspólnych standardów udostępniania zasobów,
programy interpretacji	Muzeum Etnograficzne – liczne programy partycypacyjne; trasy lokalne i obiektowe na wirtualnym poziomie organizacji, brak eventu tematycznego,	1	Poza Muzeum Etnograficznym kolekcje muzeów i izb pamięci posiadają głównie opis zbiorów, brak programów partycypacyjnych i eksploracyjnych; brak ofert tematycznego zwiedzania.
Kryteria dodatkowe (zarządu i marketingu)			
kryterium / punkty	opis / uzasadnienie		
grupy docelowe: 3	Uczestnicy turystyki miejskiej (w ramach wycieczek objazdowych (w ograniczonej skali), niemieccy turyści transgraniczni zainteresowani własnym dziedzictwem, uczestnicy religijnej turystyki („wiedzy”, nie wiary), osoby zainteresowane turystyką etnograficzną (w skali regionu).		
organizacja zarządcza	brak własnej organizacji zrzeszającej interesariuszy, systemu porządkującego eksplorację oraz programów marketingu tej grupy zasobów,		

środki inwestycyjne i programy marketingu: 0	brak zaangażowanego partnera strategicznego, wydzielonych środków publicznych oraz programów wsparcia dla turystycznej eksploatacji tego wymiaru dziedzictwa,
konkurencyjność otoczenia: 1	w zachodniej Polsce brak porównywalnej różnorodności miejskich historii, etnograficzne zasoby muzealne nie mają konkurencji w regionie, natomiast narracje dziejów i dziedzictwa religii mają potencjalną konkurencję w mikroregionie żagańskim (również z pomnikiem historii) o podobnym (skromnym) poziomie rozwinięcia marketingu.
Razem punktacja 4	Kryteria potencjału: 10 Kryteria dodatkowe: 4 Suma punktów: 14

Źródła: Mikos v. Rohrscheidt 2025a, 2025b, Benyskiewicz 2011; Bobowski 2007, Karczeńska 2013, Kuczer 2011, Schmidt 1922, Spors 1986, Strzyżewski 2013, Suszczewicz 2015a; 2015b; Skierska J., 2008, Chmielewski 1982, Góralczyk 2007, Burda 2019

2.3. Militarny wymiar dziedzictwa

A. Historyczna geneza i znaczenie dziedzictwa militarnego mikroregionu

Lokalne zasoby mogą współtworzyć spójną opowieść o militarnym aspekcie dziejów południowej części Ziemi Lubuskiej, której przypadła rola permanentnego pogranicza.

W pierwszej połowie XIV wieku starsze fortyfikacje ziemne Zielonej Góry zastąpiono pierwszym murem miejskim [Garbacz 2006]. Ten element fortyfikacji (we fragmentach zachowany do dziś) nie był niczym wyjątkowym, jako że posiadało je wówczas każde miasto.

Bohater z Babimostu - pierwszy polski partyzant. Wielkopolska część dzisiejszego powiatu w 1655 roku z całą Polską doświadczyła szwedzkiego najazdu, potocznie nazywanego „potopem”. Ówczesny starosta babimojski Krzysztof Jan Żegocki, po niesławnej kapitulacji wielkopolskiego pospolitego ruszenia pod Ujściem, nie zgadzając się z tą decyzją, najpierw wyjechał do Zielonej Góry (czyli za granicę), gdzie zostawił rodzinę, a potem powrócił na ziemię babimojską i rozpoczął tworzenie pierwszego w dziejach Polski oddziału partyzanckiego. Jego bazą był Zabór koło Zielonej Góry – i stąd partyzanci przedostali się do południowej Wielkopolski. Na początku atakowali szwedzkie oddziały rekrutujące we wsiach żywność. Potem zdobyli ufortyfikowany Kościan. Było to pierwsze odnotowane w polskiej historii otwarte starcie nieformalnej grupy militarnej z wojskiem okupacyjnym. Starosta babimojski walczył potem na ziemi sieradzkiej, uczestniczył w powrocie króla Jana Kazimierza do Polski, brał udział w odsieczy Częstochowy, organizował też chłopską partyzantkę na Żywiecczyźnie. Od kwietnia 1656 oddział w ramach regularnego wojska Stefana Czarnieckiego wziął udział w walkach o Kraków. Potem powrócił do Wielkopolski, gdzie wkrótce zablokował Szwedów w samym Poznaniu. W ramach regularnej armii

Żegocki wziął udział w odwetowych wyprawach na Brandenburgię i w wyprawie duńskiej Czarnieckiego w 1658 roku [Sauter 1981].

Bitwa pod Kijami (Sulechovem) – epizod wielkiej wojny. W trakcie wojny siedmioletniej (1756-63) Fryderyk II musiał bronić swych śląskich zdobyczy. 23 lipca 1759 r. pod Kijami, blisko Sulechowa, rozegrała się duża bitwa między Prusakami a Rosjanami. Rosjan zaatakował generał von Wedel, usiłując przeszkodzić w połączeniu się armii rosyjskiej i austriackiej. Rosyjski dowódca Sałtykow zaszedł Prusaków od tyłu i odciął ich od drogi do Krosna. Po trwającej kilkanaście godzin bitwie Wedel wycofał się na lewy brzeg Odry w stronę Sulechowa i Cigacic. W starciu po obu stronach uczestniczyło ponad 80 tysięcy żołnierzy. Rosjanie stracili około 3 tysięcy zabitych i rannych, Prusacy blisko 6 tysięcy i musieli się wycofać. Kilkanaście dni później, bo 12 sierpnia wielkie armie Prus, Rosji i Austrii starły się w bitwie pod Kunowicami (Kunesdorf), gdzie Prusaków znów pokonano. Rosjanie zajęli Berlin i tylko śmierć carycy Elżbiety i wstąpienie na tron admiratora Fryderyka, Piotra III, uratowało pruskiego władcę pozwalając mu na zawarcie korzystnego pokoju. Po bitwie pod Kijami Austriacy mogli też swobodnie działać na Śląsku i w sierpniu 1759 r. rozpoczęli oblężenie Zielonej Góry. Ostatecznie miasta nie zajęli, grabiąc jego okolice i negocjując kontrybucję [Benecke, Podręczny 2010; Konopnicka 2011].

Obrona Kargowej w 1793r. W kontekście rozbiorowym doszło do mało znanego epizodu militarnego: 27 stycznia 1793 r. mały oddział polskiej piechoty granicznej dowodzony przez kapitana Stefana K. Więckowskiego ufortyfikował się w kargowskim (unrugowskim) ratuszu i podjął obronę tego budynku lokalnych władz (a ze względu na formalną podległość miast Koronie – symbolu przynależności państwowej) przed wojskiem pruskim. Krótkie starcie nie miało znaczenia militarnego i nie opóźniło zajęcia Wielkopolski przez Prusy, było jednak aktem czynnego przeciwstawienia się rozbiorowi i odebraniu Polsce rdzennego terytorium [Belzyt 2013].

Powstanie wielkopolskie – walki na skrawku powiatu. Po zakończeniu I wojny światowej zaistniała szansa odzyskania Babimostu i Kargowej dla Polski. W Powstaniu Wielkopolskim 1918/19 uczestniczyło wielu mieszkańców ziemi babimojskiej, przedtem członków tutejszych komórek Polskiego Stowarzyszenia Gimnastycznego „Sokół”. Niektórzy przed powstaniem dostali się do Poznania, gdzie uczestniczyli w jego walkach. 12 stycznia 1919 r. oddziały powstańcze z ich licznym udziałem weszły do Babimostu, a ich dowódcy formalnie przejęli władzę od niemieckiego samorządu.

Jednak szybko się wycofały, unikając starcia z liczniejszymi oddziałami Grenzschutzu. Ponowną próbę podjęto 25 stycznia, a oddziały powstańcze, witane polskimi flagami, posunęły się do wsi Chwalim. Tu ufortyfikowały się i ze zmiennym szczęściem (a nawet kontratakami w kierunku Nowego Kramaska) broniły swych pozycji do 12 lutego. Niemcy podjęli jednak większą ofensywę i powstańcy musieli cofnąć się aż po wielkopolską Kopanicę [Polak 2010]. Tu walczących zastał rozejm trewirski z 16 lutego, a później Traktat Wersalski z 1919 r. pozostawił Babimost i Kargową i ich okolice po stronie niemieckiej

Oderstellung i militarne dziedzictwo Cigacic i Czerwieńska. Między wojnami światowymi Niemcy ufortyfikowały ówczesną granicę z Polską w obawie przed wojną na dwa fronty. Pozycja Środkowej Odry (Oderstellung) to jedna z trzech linii obronnych zbudowanych w latach 1928-1939. Ciągnęła się wzdłuż lewego brzegu rzeki od rogatek Wrocławia aż po Krosno Odrzańskie i liczyła (prócz przystosowania terenu i zasieków) ok. 650 schronów bojowych. Żelbetowe bunkry wtopiono w ziemię blisko siebie, obłożono płytami pancernymi i zaopatrzone w kopuły pancerne z ciężkimi karabinami maszynowymi. Miały one zapobiec desantowi przez rzekę. W końcu stycznia 1945r. oddziały sowieckiego I Frontu Białoruskiego podjęły forsowanie Odry blisko Cigacic. Pierwszy desant Niemcy odparli, jednak Sowietci kontynuowali ataki. 14 lutego 1945 r., wskutek oskrzydlenia przez Sowietów, Niemcy ewakuowali Zieloną Górę, którą Armia Czerwona zajęła bez boju. Następnego dnia poddały się ostatnie odcinki linii Środkowej Odry z wyjątkiem Głogowa bronionego aż do 1 kwietnia i kompletnie obróconego w ruinę. Wzdłuż Odry ocalało wiele reliktyw tej linii obronnej. Na terenie powiatu zielonogórskiego najlepiej zachowane (i zagospodarowane jako skanseny fortyfikacyjne) są grupy umocnień pod Leśną Górą koło Cigacic w gminie Sulechów i pod Czerwieńskiem (Rothenburg), dziś wkomponowany w wał przeciwpowodziowy [Andrzejewski 1998; Toczewski 2010; Wota 2023]. Atutami obu placówek są pasjonaci, jako wolontariusze opiekujący się miejscami i zbiorami. Swą imponującą wiedzą dzielą się na miejscu, prezentując sposoby wykorzystania fortyfikacji i ich historyczną (potencjalną) skuteczność.

Krzystkowice i fabryka materiałów wybuchowych. Od przejęcia władzy w Niemczech naziści inwestowali w produkcję uzbrojenia na potrzeby rozbudowywanej armii. Otwierano liczne nowe fabryki. Jedną z nich rozpoczęto budować w 1939 roku w lesie pod Krzystkowicami (wtedy Christianstadt, dziś dzielnica Nowogrodu

Bobrzańskiego). Pełne moce produkcyjne fabryka osiągnęła w sierpniu 1943 roku. Jedynym odbiorcą materiałów wybuchowych do amunicji artyleryjskiej i torped oraz licznych półproduktów był Wehrmacht, jednak zakład Alfred Nobel Dynamit Aktien-Gesellschaft Christianstadt był częścią koncernu IG Farben, a formalnym inwestorem i zarządcą zakładu była kompania nieżyjącego już Alfreda Nobla. Fabryka była rozrzucona w terenie, co miało ograniczać skutki wybuchu w jednym miejscu i straty z powodu bombardowania. Każda część realizowała inną produkcję i była przestrzennie zorganizowana tak, by zapewnić optymalny przebieg procesów produkcyjnych. Kompleks, zamaskowany przed atakiem z powietrza, zajmował prawie 35 kilometrów kwadratowych. Na zamkniętym terenie stały domy i baraki dla pracowników z infrastrukturą obsługi, doprowadzono linię kolejową z odgałęzieniami do każdej części kompleksu, który miał też własną elektrociepłownię. Na miejscu wytwarzano potrzebne półprodukty: kwas azotowy (10% całej niemieckiej produkcji tej substancji) heksogen („plastik” – 2/3 krajowej produkcji) i kilka innych. Fabryka pracowała pełną mocą do początku lutego 1945r. Przed wkroczeniem armii sowieckiej Niemcy ewakuowali cenne części wyposażenia, resztę zdemontowali i wywieźli Rosjanie. W lesie nadal stoją ruiny hal produkcyjnych i laboratoriów, częściowo zasypane podziemne magazyny surowców i wyrobów, olbrzymie zbiorniki dla substancji płynnych (ponad 200 z niemal 500 wybudowanych większych i mniejszych budowli), pozostałości torów, wewnętrznych dróg i schronów przeciwlotniczych. [Löbner 2002; Panufnik 2009; Adamczewski 2013; Dziwak 2025].

Naturalnym punktem koncentracji zasobów i zorganizowanych doświadczeń o profilu militarnym jest Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie. Ekspozycja obejmuje sprzęt wojskowy z II wojny światowej, największą wystawę plenerową z uzbrojeniem artyleryjskim i raketowym, pojazdami bojowymi i sprzętem latającym z okresu ostatniej wojny i powojennego (ponad 150 egzemplarzy), muzeum posiada eksponaty pochodzące z czasów średniowiecza, głównie dawną broń. Multimedialna wystawa „Żołnierz Polski 1914-1945” zawiera dynamiczne wizualizacje i nagrane wspomnienia uczestników wojny. Muzeum organizuje pikniki militarne z rekonstrukcją epizodów militarnych i pokazami/przejazdami pojazdów wojskowych [Mikos v. Rohrscheidt 2025a].

B. Typy stwierdzonych zasobów i doświadczeń

Podano je z punktacją waloryzacyjną wynikającą z przyjętej metodologii [Mikos v. Rohrscheidt 2016]. Analogicznie jak w pierwszych dwóch wymiarach dziedzictwa odnośne zasoby wyselekcjonowano z całościowego raportu [Mikos v. Rohrscheidt 2025a] i zestawiono z podaniem kategorii i przypisanej punktacji, uwzględniając objęte zakresami waloryzacji rodzaje obiektów, eventów cyklicznych, systemów (jak szlaki i trasy) kolekcji i wystaw a także zorganizowanych programów doświadczeń tematycznych o charakterze stacjonarnym i eksploracyjnym.

Rozproszone obiekty militarne i ufortyfikowane zespoły zabytkowe: Zamek w Sulechowie (fragmenty pierwotne) (2), Ruina historycznego zamku/grodu/pałacu: Ruiny grodu obok kościoła Św. Bartłomieja w Nowogrodzie Bobrzańskim) (2): Razem: **4 punkty**,

Znaczne fragmenty historycznych fortyfikacji miejskich: Fragmenty murów obronnych w Sulechowie (2); Fragmenty murów miejskich w Zielonej Górze (2), Razem: **4**,

Miejsca ważnych wydarzeń: Ratusz w Kargowej (odnotowany jedyny fakt zbrojnego oporu podczas II rozbioru w 1793) (6); miejsce bitwy prusko-rosyjskiej pod Kijami – Sulechovem (Zillichau) (1759) znaczenie krajowe dla Prus (4); Miejsce bitwy niemiecko-sowieckiej pod Cigacicami (20.01.1945) - znaczenie regionalne (2); Razem: **12**,

Zabytek techniki/przemysłu o profilu militarnym - znaczenie krajowe: Krzystkowice (Nowogród Bobrzański) - pozostałości fabryki materiałów wybuchowych A. Nobel Dynamit AG) – **7 punktów**,

Linie fortyfikacji: Zachowana w niewielkiej części, dostępna linia umocnień: Czerwieńsk, Skansen fortyfikacyjny „Rothenburg”- sześć obiektów, fragment d. niemieckiej Oderstellung (2), Cicagice, gm. Sulechów, skansen fortyfikacyjny Leśna Góra (2); Gmina Czerwieńsk (rozproszone obiekty południowego odcinka Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego (Oder-Warthe-Bogen) (2), Pojedyncze dostępne fragmenty umocnień: Świdnica k. Zielonej Góry, dwa schrony żelbetowe (1); Zielona Góra - Wieża tzw. Głodowa (1); Nietkowice - obiekt bojowy (Panzerwerk 598) (1) – Razem: **9 punktów**,

Muzea o znaczeniu krajowym: Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie (8); Babimost: Izba Pamiątek, elementy poświęcone Krzysztofowi Żegockiemu na wystawie stałej (1), Razem: **9 pkt.**,

Personel interpretacyjny: stali przewodnicy oprowadzający po obiektach: Zamek w Sulechowie (2); Skansen Rothenburg (2), Skansen Leśna Góra (2), możliwość zamówienia przewodnika: Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie (1), minimum dwa języki obce w ofercie przewodników: Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie (2); Własny materiał informacyjny w obiekcie: Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie (1), Sklep muzealny otwarty w godzinach pracy muzeum: Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie (1) – Razem: **11 punktów**,

Eventy: Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie – organizacja Nocy Muzeów (2), Regularne eventy o znaczeniu regionalnym: Piknik Militarny w Lubuskim Muzeum Wojskowym w Drzonowie (4); Mikroeventy: Regularne inscenizacje historyczne podczas pikników militarnych w Lubuskim Muzeum Wojskowym w Drzonowie (4), dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania muzeum: Lubuskie Muzeum Wojskowe w Drzonowie: oferty edukacyjne, pokazy (1), Razem: **11**,

Monumenty: Pomnik Bohaterów w Zielonej Górze (1); Obelisk Powstańców Wielkopolskich w Nowym Kramsku (1); Pomnik Pamięci Poległych w I wojnie światowej w Łęgowie (1); Pomnik ofiar I wojny światowej we wsi Okunin (1); Pomnik Żołnierzy Wyklętych w Zielonej Górze (1); Babimost: Skwer Wojska Polskiego - samolot Lim 6R upamiętniający garnizon lotniczy (1); Razem: **6**,

Szlaki i trasy kulturowe o tematyce militarnej: Historyczny Szlak Bitewny Sulechów - Kalsk - Kije - Cigacice – Pomorsko (2); Trasa: Gm. Czerwieńsk - militarny szlak „czerwony”: Czerwieńsk- Drzonów – Czerwieńsk (1); Razem: **3 punkty**.

Razem punktacja za zasoby, systemy i zorganizowane doświadczenia tematyczne tego wymiaru dziedzictwa wynosi **76 punktów**

Wielokryterialna tabela oceny szans militarnego wymiaru dziedzictwa (Tab. 4) została wypełniona na podstawie cytowanych źródeł historycznych i opracowań porównawczych.

Tab. 4. Ocena potencjału turystyki militarnej w kontekście dziedzictwa i zasobów mikroregionu

Kryteria potencjału dziedzictwa			
Kryteria potencjału	Typy zasobów (enumeracyjnie)	punktacja	uzasadnienie punktacji
zakorzenienie zasobów w dziedzictwie obszaru	relikty miejskich umocnień średniowiecznych, duże muzeum wojskowe, fragmenty XX-wiecznej linii obronnej, dwa znaczące starcia militarne, symboliczny epizod okresu rozbiorów, biografia pioniera walk partyzanckich, ważny kompleks produkcji militarnej,	4	Potwierdzone związki z istotnymi momentami w dziejach mikroregionu, związki wydarzeń z polskością terytorium, powiązania biografii i przekazów z historią Polski,
potencjał kreacyjny zasobów dziedzictwa	średnia koncentracja w mikroregionie (o), znaczenie kolekcji muzealnej w skali kraju (1), różnorodność i komplementarność zasobów (jak wyżej: 1),	2	ograniczone spektrum funkcjonujących programów interpretacji w muzeum i obu skansenach, jednak znaczny potencjał personelu, merytorycznego dla kreacji nowych, brak zagospodarowania ciekawych narracji (Kargowa),
unikatowość zasobów	Wielki obszar fabryki dawnej fabryki DAG, wystawa biograficzna w Babimoście, Ratusz w Kargowej jako miejsce unikalnego wydarzenia,	2	Pierwszy fenomen planowej wojny partyzanckiej (K. Żegocki) – skala kraju, DAG Krzystkowie – skala ponadregionalna, Kargowa-unikatowe wydarzenie w kontekście kluczowego procesu dziejowego,
dostępność zasobów	większość zasobów ogólnie dostępna bez godzin otwarcia, pozostałe w określonym i respektowanym czasie,	3	teren otwarty (fortyfikacje, fabryka) lub kolekcje z podanym czasem otwarcia (muzeum, oba skanseny),
programy interpretacji	spektrum programów interpretacji jest niewielkie: oprowadzanie, opisy zbiorów oraz mikroeventy w wybranych dniach roku. Brak programów partycypacyjnych w codziennej ofercie oraz programów eksploracyjnych,	1	DAG – przewodnictwo i samodzielna eksploracja bez systemu/programu interpretacyjnego, skanseny: narracja i pokazy opiekunów zbiorów, Muzeum Wojskowe – przewodnictwo, dostępność pojazdów wojskowych, propozycje przejazdów pojazdami, tylko w określone dni, pozostałe miejsca: brak poza upamiętnieniem.
Kryteria dodatkowe (zarządu i marketingu)			
kryterium / punkty	opis / uzasadnienie		

grupy docelowe: 2	Krajowi i niemieccy miłośnicy militarnej turystyki eksplorerskiej; w mniejszym stopniu turyści zainteresowani wojskowymi epizodami nowożytnej i XX-wiecznej historii,
organizacja zarządcza 0	brak zorganizowania rozproszonych pomimo znaczącego potencjału (merytoryczny personel dużego muzeum, wolontariusze w Cigacicach i Czerwiesku),
środki inwestycyjne i programy marketingu: 0	brak partnera strategicznego, programów rozwoju produktu oraz systemu pozyskiwania środków na marketing (np. w ramach szlaku lub celowej organizacji turystycznej),
konkurencyjność otoczenia: 1	w zakresie turystyki militarnej silna konkurencja dla obszarów umocnionych (Międzyrzecki Rejon Umocniony, z własną organizacją i wysokim poziomem rozpoznawalności) oraz wątków powstania wielkopolskiego (m.in. wielkopolski Wolsztyn) dla DAG i Muzeum w Drzonowie brak konkurencji w regionie.
Razem punktacja: 3	Kryteria potencjału: 12 Kryteria dodatkowe: 3 Suma punktów: 15

Źródła: Bujkiewicz 2011; Schmidt 1922; Löbner 2002, Dziwak 2021; Panufnik 2009, Wota 2023, Polak 2010, Mikos v. Rohrscheidt 2025a, 2025b

2.4. Porównanie potencjałów poszczególnych wymiarów dziedzictwa mikroregionu

Po przeprowadzeniu szczegółowej analizy, której wyniki zaprezentowano powyżej, dokonano zestawienia i porównania trzech wymiarów dziedzictwa mikroregionu o największej liczbie i znaczeniu zasobów. Jego wyniki prezentuje **Tabela 5**.

Tab. 5. Potencjał wybranych zasobów dziedzictwa w mikroregionie zielonogórskim w porównaniu

Wyniki analizy potencjału dla danego wymiaru dziedzictwa					
Wino i winiarstwo		Wieloetniczność i wielowyznaniowość		Dziedzictwo militarne	
waloryzacja: 96 punktów		waloryzacja: 86 punktów		waloryzacja: 76 punktów	
Kryteria potencjału zasobów					
zakorzenienie zasobów w dziedzictwie obszaru	3	zakorzenienie zasobów w dziedzictwie obszaru	4	zakorzenienie zasobów w dziedzictwie obszaru	4
potencjał kreacyjny	3	potencjał kreacyjny	2	potencjał kreacyjny	2
unikatowość zasobów	2	unikatowość zasobów	2	unikatowość zasobów	2
dostępność zasobów	2	dostępność zasobów	2	dostępność zasobów	3
programy interpretacji	3	programy interpretacji	1	programy interpretacji	1
potencjał zasobów (suma): 13		potencjał zasobów (suma): 11		potencjał zasobów (suma): 12	
Kryteria dodatkowe (zarządu i marketingu):					
grupy docelowe:	3	grupy docelowe	3	grupy docelowe	2
organizacja zarządcza	1	organizacja zarządcza	0	organizacja zarządcza	0
środki inwestycyjne:	2	środki inwestycyjne	0	środki inwestycyjne	0
konkurencja sąsiedztwa:	2	konkurencja sąsiedztwa	1	konkurencja sąsiedztwa	1
Razem dodatkowe:	8	Razem dodatkowe:	4	Razem dodatkowe:	3

Źródła: Opracowanie własne na podstawie stwierdzonego potencjału

3. Wnioski

Z waloryzacyjnej i historycznej analizy zasobów trzech wymiarów dziedzictwa wynika, co następuje:

- metryka historyczna zasobów wszystkich trzech wymiarów dziedzictwa jest porównywalna, z niewielką przewagą wymiaru etnicznego,
- potencjał fizycznych zasobów wszystkich trzech wymiarów dziedzictwa jest również porównywalny,
- poziom obiektywnej autentyczności zasobów i ich uwierzytelnienia w dziejach obszaru jest także porównywalny (i bardzo dobry dla wszystkich trzech wymiarów dziedzictwa),
- unikatowość zasobów i narracji jest porównywalna dla dziedzictwa winiarskiego i etnicznego (w obu przypadkach jest to skala krajowa), nieco niższa dla zasobów dziedzictwa militarnego (poza dawną fabrykę DAG jest to skala regionalna),
- z kolei poziom dostępności obiektów, zasobów i doświadczeń jest porównywalny dla winiarstwa i militarnego wymiaru dziedzictwa: niższy dla wymiaru etnicznego ze względu na ograniczoną dostępność części obiektów sakralnych,
- dla wszystkich trzech wymiarów porównywalny jest merytoryczny poziom interpretacji dziedzictwa (zawsze reprezentowany przez kolekcje muzealne, kompetentnych opiekunów zasobów i opracowań naukowych,
- porównywalna jest jakość, nośność i rozpoznawalność historycznych kontekstów i narracji dla wszystkich analizowanych wymiarów dziedzictwa
- wreszcie porównywalny jest (choć ulokowany na różnych rynkach emisyjnych) potencjał grup docelowych produktu turystycznego które są lub mogą być wykreowane w oparciu o zasoby każdego z wymiarów dziedzictwa: jednak aktualnie jest on (i to tylko częściowo) wykorzystywany tylko w odniesieniu do dziedzictwa winiarskiego.

Wielokryterialna (i porównawcza) analiza diagnostyczna wykazuje jednak znaczne, w zasadzie decydujące przewagi winiarskiego wymiaru dziedzictwa miasta i mikroregionu. W jej ramach potencjał został skonfrontowany z realiami aktualnego marketingu dziedzictwa. I w tym obszarze względna równość oceny dla każdego z wymiarów dziedzictwa zupełnie zanika.

Po pierwsze, ta analiza pozwala stwierdzić bardzo duże różnice objętych nią wymiarów dziedzictwa w zakresie zorganizowanych doświadczeń (zwłaszcza linearnych systemów eksploatacji i eventów) na korzyść dziedzictwa winiarskiego.

Po drugie, za bardzo wyraźną – i także na korzyść winiarskiego wymiaru dziedzictwa – należy uznać różnicę w poziomie organizacji związanych z nim lokalnych interesariuszy oferty turystycznej.

Po trzecie, tenże wymiar dziedzictwa wyróżnia spośród pozostałych analizowanych na korzyść aktywność marketingowa jego interesariuszy, w tym ich zaangażowanie w organizację i realizację eventów, wytwarzanie materiałów promocyjnych, sprzedaż wyrobów.

Po czwarte, bardzo wyraźna jest również preferencja dla winiarstwa w obszarze wsparcia dla działań marketingu przez samorząd miejski zielonej Góry i miejscowe organizacje turystyczne.

Z powyższych powodów nie może dziwić ogólna **rekomendacja strategiczna**, którą (przypomnijmy, na podstawie stanu aktualnego) jako jedyną odpowiedzialną można sformułować dla miasta i mikroregionu:

W Zielonej Górze i mikroregionie zielonogórskim to dziedzictwo winiarskie powinno być jednoznacznie uznane za podstawę kreacji markowego produktu turystyki kulturowej. Argumenty na rzecz takiego zalecenia są następujące:

- ten wymiar dziedzictwa posiada liczną, dobrze zintegrowaną grupę interesariuszy z możliwościami wpływu na samorząd,
- w mieście funkcjonuje duży, szeroko rozpoznawalny event winiarski, unikatowy w skali kraju, już finansowany przez miasto,
- w regionie i pobliskich okolicach graniczących z nim (także po niemieckiej stronie granicy) brak zauważalnej konkurencji o podobnej profilowo ofercie,
- stwierdzono konsekwentne, regularne i trwałe wsparcie samorządu w marketingu wydarzeń, doświadczeń i produktów powiązanych z tym wymiarem lokalnego dziedzictwa,

- istnieje możliwość przynajmniej częściowego (samo)finansowania doświadczeń tematycznych i marketingu produktu tematycznego poprzez sprzedaż wyrobów i pamiątek przez jego interesariuszy (gestorów usług i doświadczeń).

Warto jednak zauważyć, że (co także wykazała analiza) nadal słabo rozpoznana jest potencjalna grupa docelowa dla takiego produktu, brakuje też powiązania wydarzeń tematycznych z produktami towarzyszącymi (szczególnie zwraca uwagę nieobecność pakietów eventowych, co osłabia zyski z komercyjnej recepcji turystów), wreszcie niski poziom organizacji i aktywności marketingu wykazuje „flagowy” w założeniu system organizacji turystycznej oferty winiarskiej funkcjonujący poza czasem wydarzeń, którym jest regionalny Lubuski Szlak Wina i Miodu.

W przeciwieństwie do zasobów (których sztuczna kreacja jest nie tylko droga, ale i sprzeczna z istotą turystyki dziedzictwa) poziom organizacji i marketingu może jednak podlegać korektom, pod warunkiem pojawienia się społecznej energii (interesariuszy zasobów i miłośników dziedzictwa) oraz woli samorządowych dysponentów środków i narzędzi marketingu. W tym kontekście można sformułować następujące zalecenia działań poprawiających szanse kreacji i marketingu lokalnych produktów dziedzictwa:

1) Zatomizowane środowisko interesariuszy turystyki dziedzictwa etnicznego powinno się skonsolidować, najlepiej wokół Muzeum Etnograficznego w Ochli (główne miejsce doświadczeń, liczny personel) i wspólnie wypracować strategię dla produktu turystycznego, bazującego na etnicznej i wyznaniowej różnorodności na niewielkim terytorium miasta i powiatu.

2) Środowisko interesariuszy turystyki militarnej może budować wspólny produkt na różnorodności doświadczeń (od linii i punktów obronnych przez systematyczną kolekcję muzealną po pozostałości gigantycznej fabryki dla zwiedzania eksploracyjnego), w początkowej fazie powinno się ze wsparciem samorządów zintegrować aktywność wolontariuszy,

3) Dla wszystkich wymiarów dziedzictwa i ich (aktualnych lub potencjalnych) produktów należy przeprowadzić analizę grup docelowych i rynków emisyjnych (takiej nigdy dotąd nie przeprowadzono, skutkiem czego jest utrzymujący się brak ukierunkowania promocji zarówno miasta jako obszaru docelowego turystyki kulturowej, jak i poszczególnych produktów (z winiarskimi włącznie), zdecydowanie obniżający efektywność turystycznego marketingu.

4) W odniesieniu do organizacji oferty bazującej na dziedzictwie winiarskim konieczna jest gruntowna restrukturyzacja Lubuskiego Szlaku Wina i Miodu ze zmianą formuły jego finansowania i marketingu doświadczeń. Aktualnie ten system funkcjonuje bowiem tylko w miejscach aktywności poszczególnych członków, nie zabiega o turystów i nie wnosi efektu synergii.

Podsumowanie

Przeprowadzone badanie potwierdziło funkcjonujące w branży turystycznej obiegowe opinie o winiarstwie jako wiodącym wymiarze dziedzictwa mikroregionu zielonogórskiego. Jednak jego wyniki wskazują, że w omawianym obszarze istnieją również inne wymiary dziedzictwa, które mogłyby z powodzeniem być eksploatowane w ramach produktu markowego turystyki kulturowej. Świadczą o tym nie tylko wysokie wyniki waloryzacji, zapisane w raporcie o potencjale mikroregionu regionu [Mikos v. Rohrscheidt 2025a], ale także wysokie oceny w kryteriach podstawowych: zasobów dziedzictwa, ich dostępności oraz zorganizowanych doświadczeń danego wymiaru dziedzictwa. W wymienionych obszarach analizy wielkości potencjału są dla nich podobne: dla wszystkich trzech bowiem te wielkości wynoszą od 10 do 13 punktów.

Podstawową różnicę potencjału między trzema analizowanymi wymiarami dziedzictwa mikroregionu pozwala zidentyfikować dopiero zastosowanie kryteriów dodatkowych, odnoszących się do zarządzania dziedzictwem, w tym jego (turystycznego) marketingu. Ujawniają się one w odniesieniu do organizacji wydarzeń tematycznych, liczby i aktywności podmiotów zaangażowanych w marketing, poziomu organizacji doświadczeń, poziomu rozpoznania i potencjalnej wielkości docelowej grupy turystów jako konsumentów produktów oraz organizacji wspierających i potencjalnych inwestorów a także na poziomie (samo)organizacji jego interesariuszy i jego turystycznego marketingu, w tym inwestycji. Tu z winiarskim wymiarem dziedzictwa mikroregionu (8 punktów odnoszących się do konkretnych form organizacji i działań) pozostałe dwa analizowane wymiary: etniczno-religijny i militarny (4 i 3 punkty) wyraźnie przegrywają, choć wyjściowo mają one porównywalny potencjał ogólny, a nawet zasobowy.

Są to jednak uwarunkowania, które mogą ulec zmianie. Zaangażowanie lokalnych samorządów (postrzegających wykorzystanie danego wymiaru dziedzictwa jako element marketingu terytorialnego, ale i aktywnego zarządzania ofertą kulturalną), dokładna analiza potencjalnych grup docelowych konsumentów profilowanych

produktów turystyki dziedzictwa i prawidłowy wybór strategii ich kreacji oraz marketingu, inicjatywa integracji interesariuszy dziedzictwa i turystyki na rzecz konkretnych produktów (w tym kształcenie kadr zarządzających i szkolenia personelu obsługi), oraz pozyskanie wsparcia instytucjonalnego (w tym w wymiarze inwestycji) i marketingowego (ze strony regionalnej organizacji turystycznej) mogą doprowadzić do stworzenia rzutkich sieciowych organizacji produktowych, które zagospodarują dotychczas pomijane elementy dziedzictwa zgodnie z i uczynią z nich dodatkowe atraktory turystyki kulturowej mikroregionu.

Dyskusja:

Stosowana od blisko dwudziestu lat (i opisana powyżej) bonitacyjna metoda oceny potencjału lokalnego dziedzictwa z jej kryteriami formułowania wniosków opartych na znajomości specyfiki poszczególnych form turystyki kulturowej i ich potrzeb w obszarze organizacji oferty wydaje się dobrze sprawdzać przy planowaniu kreacji produktów turystycznych. W każdym razie jest ona zdecydowanie bardziej efektywna niż popularne w turystyce analizy SWOT, wykorzystywane w takich celach z pominięciem fazy inwentaryzacji i waloryzacji zasobów. Jako poszczególne zmienne w takich analizach stosuje się bowiem dowolnie dobrane – czyli domniemane – silne i słabe strony obszaru lub przedsięwzięcia. Skutkuje to niską wiarygodnością i efektywnością tak skonstruowanej analizy. Dopiero zastosowanie wyników ocen opartych na inwentaryzacji i waloryzacji może stać u podstaw skutecznej analizy SWOT jako rozważania celowości planowanych przedsięwzięć. Taką kolejność działań zalecają m.in. badacze marketingu turystycznego, widzący w diagnozie zasobów pierwszą fazę konstruowania strategii produktu turystycznego [zob. Kaczmarek, Stasiak Włodarczyk 2010].

W odniesieniu do realizacji porównania potencjału dziedzictwa w sąsiedztwie, rekomendowanego w punkcie „c” kryteriów uzupełniających, a odniesionego do sąsiednich mikroregionów lub innych obszarów w kraju (albo bliskiej zagranicy w przypadku obszarów przygranicznych) – sytuacją idealną jest, kiedy dla tych mikroregionów wykonano już badanie ta sama metoda (bonitacji waloryzacyjnej). Jednak w innym przypadku można podjąć estymujące (i wycinkowe) badanie tylko danej kategorii (podkategorii) potencjału lub/i porównawcze badanie zmierzające do identyfikacji tego samego (pokrewnego) wymiaru dziedzictwa.

Dodatkowa analiza wielokryterialna (zaprezentowana w niniejszym artykule oraz zweryfikowana na przykładzie wybranego mikroregionu) umożliwia z kolei ocenę aktualnego potencjału poszczególnych wymiarów lokalnego dziedzictwa dla rozwijania konkretnych, opartych na nich produktów tematycznych i dla ich skutecznego marketingu. Łączne zastosowanie obu metod umożliwia przemyślany i dobrze uzasadniony wybór takiego produktu i może być podstawą do formułowania strategii jego rozwoju i zarządzania nim.

Ograniczeniem proponowanej metody oceny może być konieczność wykonania (w braku już istniejących) analiz historycznych dotyczących lokalnego dziedzictwa, a także analiz potencjału sąsiadujących mikroregionów, które w przypadku prezentowanego mikroregionu faktycznie istniały. Przeszukanie zbiorów publikacji analitycznych oraz zasobów cyfrowych wykazało brak śladów jakichkolwiek badań turystów na obszarze mikroregionu na przestrzeni ostatnich 15 lat. Dlatego dalszej analizy, potwierdzonej innymi studiami przypadków, a najlepiej badaniami turystów jako odbiorców oferty, wymaga (w opinii autora) możliwość i efektywność stosowania proponowanej metody w odniesieniu do mikroregionów, dla których brak takich opracowań. Do wyboru badacza będzie wtedy ich sporządzenie w częściowym zakresie (wskazanim powyżej) lub pozyskanie niezbędnych danych z pomocą metody pomocniczej

Relatywnie wysoki poziom eksperckiego (zatem w pewnej mierze uznaniowego) charakteru ocen punktowych w analizie porównawczej może wymagać doprecyzowania, szczególnie w tych obszarach oceny, gdzie mogłyby wystąpić sytuacje graniczne utrudniające rozstrzygnięcie o punktacji. Do tego celu pożądana byłaby dyskusja badaczy, stosujących proponowaną metodę.

Drugą otwartą kwestią pozostają zakres i forma wprowadzenia wyników proponowanej analizy do procesów zarządzania lokalną ofertą turystyczną. Działania te mogą ograniczyć się do przeprowadzenia strategicznej analizy szans poszczególnych produktów opartych na dziedzictwie, jednak analiza może być również punktem wyjścia w procesie kreacji jednego (dodatkowego) produktu turystycznego mikroregionu wraz z zarządzającym nim podmiotem integrującym aktywność jego interesariuszy, wreszcie rezultaty przeprowadzonej analizy mogą zostać wprowadzone do strategii rozwoju turystyki (a być może także strategii terytorialnego marketingu). Wybór w tej kwestii może zależeć od wielu czynników: od pozostałych komponentów potencjału turystycznego danego obszaru (samorządu), w którym mogą dominować

inne zasoby i możliwości kreacji doświadczeń, od liczebności i siły nacisku interesariuszy poszczególnych potencjalnych produktów, od środków pozostających w dyspozycji samorządu (jako strategicznego partnera każdej oferty turystyczno-kulturowej) i gotowości do ich inwestowania w turystykę, ale i od świadomości własnego dziedzictwa i znaczenia, które przypisują mu ważniejsi decydenci lokalnej polityki i gospodarki i całe społeczności, a przynajmniej ci ich członkowie i organizacje, którzy aktywnie uczestniczą w publicznym dyskursie dziedzictwa i rozwoju.

Bibliografia:

Adamczewski L., 2013, *Pierwszy błysk. Tajemnice hitlerowskiej broni jądrowej*, Replika, Poznań

Andrzejewski T., 1998, *Charakterystyka Pozycji Środkowej Odry w rejonie Nowej Soli*, [w:] „Fortyfikacje na Ziemi Lubuskiej”, nr 4, Zielona Góra, s.15-27

Banaszkiewicz M., 2018, *Turystyka w miejscach kłopotliwego dziedzictwa*, UJ, Kraków

Bec A., Moyle B., Timms K., Schaffer V., Skavronskaya L., Littled C., 2019, *Management of immersive heritage tourism experiences: A conceptual model*, *Tourism Management*, t. 72, s. 117–120

Belzyt L., 2013, *Kargowa w okresie nowożytnym*, [w:] Strzyżewski W. (red.), 2013, *Historia Kargowej i zarys dziejów miasta partnerskiego Weissenberg*, Gminna Biblioteka Publiczna im. E. Pauksty w Kargowej, Kargowa - Zielona Góra, s. 73 – 156

Bem K., 2020, *Calvinism in the Polish Lithuanian Commonwealth 1548-1648. The Churches and the Faithful*, St Andrews Studies in Reformation History, Brill, St Andrews

Benecke W., Podruczny G., 2010, *Kunersdorf 1759/ Kunowice 2009. Studien zu einer europäischen Legende/ studium pewnej europejskiej legendy*, Logos Verlag, Berlin

Benyskiewicz K., 2011, *Zielona Góra w średniowieczu do końca XV wieku*, [w:] W. Strzyżewski (red.), *Historia Zielonej Góry*, t. I: *Dzieje miasta do końca XVIII wieku*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 63-122

Bobowski B., 2007, *Zielona Góra na mapie europejskich kaźni czarownic*, [w:] J. Kuczer (red.), *Zielona Góra na przestrzeni dziejów: przemiany społeczno-kulturowe*, Pro Libris, Zielona Góra, s. 62-66

Bujkiewicz Z., 2011, *Rozwój Zielonej Góry od 1740 roku do początków XIX wieku*, [w:] Strzyżewski W. (red.), *Historia Zielonej Góry*, t. I: *Dzieje miasta do końca XVIII wieku*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 295-322

Burda B., 2019, *Idee pietyzmu i ich wpływ na rozwój ośrodka edukacyjnego w Sulechowie w XVIII wieku*, [w:] B. Burda, A. Chodorowska, B. Husak, B. Klosterberg (red.), *Halle i Sulechów – ośrodki pietyzmu i edukacji. Tło religijno-historyczne, powiązania europejskie*, Uniwersytet zielonogórski, Zielona Góra, s. 15-25

Charzyński P., Nowak A., Podgórski Z., 2013, *Turystyka winiarska na Ziemi Lubuskiej – historycznie uwarunkowana konieczność czy nowatorskie rozwiązanie?*, „Journal of Health Sciences” 3(15), s. 198-216

Chmielewski S., 1982, *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. I, hasła „Babimost”, „Babimost dystrykt”, Ossolineum, Wrocław, s. 6-7

Duda T., 2018, *Szlak dziedzictwa kulturowego jako produkt identyfikujący tożsamość i stymulujący dywersyfikację turystyki w regionie – na przykładzie budowanego Szlaku Gryfitów (Pomorze Zachodnie)*, „Turystyka Kulturowa”, Nr 4, s. 95-112

Dziwak B., 2021, blog eksplorera: <https://bartekwpodrozy.pl/tajna-fabryka-nazistow-dagkrzystkowice> - (dostęp 26.02.2025)

Garbacz K., 2006, *Średniowieczna przeszłość Zielonej Góry w świetle prac archeologicznych*, *Rocznik Lubuski*, t. 32, s. 79-102

Gołębski G. (red.), 2002, *Kompendium wiedzy o turystyce*, PWN, Poznań

Graczyk M., Kabacińska M., Mikos v. Rohrscheidt A., 2012, *Wyniki waloryzacji potencjału turystyczno-kulturowego Lubuskiego Szlaku Wina i Miodu*, *Turystyka Kulturowa* nr 7, s. 65-92

Gorączko M., 2020a, *Ocena potencjału turystyczno-kulturowego w Polsce - stan zaawansowania badań i perspektywy ich kontynuacji*, „Turystyka Kulturowa”, Nr 117 (6), s. 39-63

Gorączko M., 2020b, *Analizy potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów w Polsce – wprowadzenie do kolekcji tematycznej*, „Turystyka Kulturowa”, s. 236-246

Góralczyk P., 2007, *Wybrane aspekty historii miasta Czerwieńsk na tle dziejów Zielonej Góry od XVI do początku XX wieku*, [w:] J. Kuczer (red.), *Zielona Góra na przestrzeni dziejów: przemiany społeczno-kulturowe*, Pro Libris, Zielona Góra, s. 198-204

Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2002, *Geografia turystyczna Polski*, PWE, Warszawa

Lindstädt B., 1994, *Kulturtourismus als Vermarktungschance für ländliche Fremdenverkehrsregionen. Materialien zur Fremdenverkehrsgeographie*, Bd. 29, Trier, Seria: Geographische Gesellschaft, Trier

Liszewski S., 2003, *Region turystyczny*, *Turyzm*, 13, z. 1, 43-54

Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2010, *Produkt turystyczny. Pomysł, organizacja, zarządzanie*, PWE Warszawa

Kapczyński M., 2025, *O historii wina w Zielonej Górze (cz. I, cz. II)* *Vinisfera - Polskie wino* <https://vinisfera.pl/author/mkapczynski> (dostęp 22.02.2025)

Karczeńska J. 2013, *Dzieje Kargowej w Średniowieczu*, [w:] Strzyżewski W. (red), 2013, *Historia Kargowej i zarys dziejów miasta partnerskiego Weissenberg*, Gminna Biblioteka Publiczna im. E. Paukszty w Kargowej, Kargowa - Zielona Góra, s. 59-66

Kondracki J., Richling A., 1994, *Regiony fizycznogeograficzne: mapa 53.3 (1:1500 000)* [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, Główny Geodeta Kraju, Warszawa: 1994

- Kowalczyk A., 2001, *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa
- Korcz W., 1959, *Procesy czarownic w Zielonej Górze w wieku XVII*, „Rocznik Lubuski”, t. 1, s. 114-145
- Kożuchowski K., 2005, *Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji*, Kurpisz S.A., Poznań
- Kres B., 1966, *Zarys dziejów winiarstwa zielonogórskiego*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań
- Kres B., 1972, *Winiarstwo na Ziemi Lubuskiej*, Wyd. Naukowe UAM Poznań
- Kuczer J., 2011, *Miasto cesarskie. Zielona Góra za czasów panowania dynastii Habsburgów (1526-1740)* [w:] W. Strzyżewski (red.), *Historia Zielonej Góry*, t. I: *Dzieje miasta do końca XVIII wieku*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 123-238
- Löbner M., 2002, *Geheime Reichssache Christianstadt – Das Ende einer Kleinstadt zwischen Oder und Neiße sowie der Sprengstoff-Fabrik Ulme (Dissertation)*, Universität Hannover, <https://repo.uni-hannover.de/items/46df4c7b-49fe-4055-a56e-4912dee20b30>
- Mazurski K.R., 2004, Z. Kruczek – *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*, Proksenia, Kraków 2003; 287 s. (wyd. 2), *Przegląd Geograficzny*, 76, z. 3, s. 361–364
- Mazurski K., 2009, *Region turystyczny jako pojęcie*, *Folia Turistica*, 21, s. 7-14
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2009, *Region jako cel współczesnej turystyki kulturowej*, *Folia Turistica*, 21, s. 71-94
- Mikos v. Rohrscheidt, 2010, *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Proksenia, Kraków
- Mikos v. Rohrscheidt A (opr.), 2014a, *Strategia rozwoju turystyki dla Powiatu Gnieźnieńskiego z ujęciem produktów turystycznych na lata 2008 – 2020* (dokument zaktualizowany w roku 2014)
[file:///C:/Users/Krzysztof/Downloads/Strategia_rozwoju_turystyki_dla_Powiatu_Gnieznieńskiego_z_ujeciami_produkow_turystycznych_zaktualizowany_2014%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Krzysztof/Downloads/Strategia_rozwoju_turystyki_dla_Powiatu_Gnieznieńskiego_z_ujeciami_produkow_turystycznych_zaktualizowany_2014%20(1).pdf)
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2014b, *Współczesne przewodnictwo miejskie, Metodyka i organizacja interpretacji dziedzictwa*, Proksenia/Kultour.pl Krakow-Poznań
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2016, *Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Wyd. III, KulTour.pl, Poznań
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2018, *Historia w turystyce kulturowej*, PWN, Warszawa
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2020a, *Zarządzanie w turystyce kulturowej, tom I: Konteksty, koncepcje, strategie*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2020b, *Zarządzanie w turystyce kulturowej, tom II: Obszary, relacje, oferta*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2021, *Interpretacja dziedzictwa w turystyce kulturowej. Konteksty, podmioty, zarządzanie*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań

- Mikos v. Rohrscheidt A., 2025a, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego Zielonej Góry i powiatu zielonogórskiego*, „Turystyka Kulturowa”, Nr 134 (1), s. 170-221
- Mikos v. Rohrscheidt A. 2025b, *Analiza potencjału turystyczno-kulturowego Zielonej Góry i powiatu zielonogórskiego – Wersja rozszerzona raportu i propozycja pobytu*. „Turystyka Kulturowa” Nr. 134 (1): <http://turystykakulturowa.eu/wp/tag/powiat-zielonogorski>
- Mikos v. Rohrscheidt A., Kupka K., 2025, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu kartuskiego i rekomendacje w zakresie zarządzania tym wymiarem oferty turystycznej*, *Turystyka Kulturowa*, 137 (4), 196-239
- Mikos v. Rohrscheidt A., Kupka K., 2026, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego Olsztyna i powiatu olsztyńskiego i rekomendacje w zakresie zarządzania tym wymiarem oferty turystycznej*, „Turystyka Kulturowa”, 138 (1), 316-380
- Minkiewicz J., Evans J., Bridson K., 2014, *How do Consumers Co-Create their Experiences? An Exploration in the Heritage Sector*, *Journal of Marketing Management*, 30 (1-2), s. 30-59
- Moscardo G., 2009, *Understanding tourist experience through mindfulness*, [w:] M. Kozak, A. Decrop (red.), *Handbook of tourist behaviour: Theory and practice*, Routledge, New York, s. 99-115
- Nowacki M., 2020, *Interpretacja dziedzictwa w XXI wieku: kreatywność, ko-kreacja i publiczny dyskurs w ekonomii doświadczeń*, *Turystyka Kulturowa*, nr 3 (114), s. 12-40
- Nowacki M., Kruczek Z., 2020, *Experience marketing at Polish museums and visitor attractions: the co-creation of visitor experiences, emotions and satisfaction*, *Museum Management and Curatorship*, DOI: 10.1080/09647775.2020.1730228
- Page S., 1995, *Urban tourism*, Routledge, New York-London
- Panufnik J. Jr., 2009, *Dynamit AG i zakłady Verwertchemie w Krzystkowicach*, Wydanie prywatne, Zielona Góra
- Polak B., 2010, *Obrona Babimostu, Kargowej i Kopanicy 11-12 lutego 1919*, [w:] B. Polak, M. Rezler (red.), *Walki powstania wielkopolskiego 1918-1919*, red., WU Politechniki Koszalińskiej, Koszalin, s. 305-310
- Sauter W., 1981, *Krzysztof Żegocki - pierwszy partyzant Rzeczypospolitej 1618-1673*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań
- Saxe D.W., 2009, *Living Heritage. An Experimental Model Mixing Heritage and Entertainment*, *Journal of Interpretation Research*, 14 (1), s. 33-46
- Schmidt H., 1922, *Geschichte der Stadt Grünberg*, W. Levysohn, Grünberg in Schlesien
- Seweryn R., 2003, *Zróźnicowanie atrakcyjności turystycznej Polski w układzie przestrzennym. Próba pomiaru*, „Problemy Turystyki” vol. XXVI, 1-4 2003, s. 31-48
- Skierska J., 2008, *Zasięg kontaktów mieszkańców Zielonej Góry w latach 1701-1730 w świetle ksiąg metrykalnych*, „Studia Zielonogórskie”, t. XIV, s. 69-85
- Smith L., 2006, *Uses of Heritage*, Routledge, Abington / New York

- Spors J., 1986, *Przynależność administracyjna ziem nad środkową Odrą i dolną Wartą w XII i 1. połowie XIII w.*, „Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”, Nr 41, s. 1-29
- Stasiak A., 2013a, *Produkt turystyczny w gospodarce doświadczeń*, *Turyzm*, nr 23/1, s. 29-38
- Stasiak A., 2013b, *Nowe przestrzenie i formy turystyki w gospodarce doświadczeń*, *Turyzm* nr 23/2, s. 65-74
- Stasiak A., Włodarczyk B., 2003, *Produkt turystyczny miejsca*, *Turyzm*, t. 13, z. 1, 55–80
- Sterling C., 2019, *Designing ‘Critical’ Heritage Experiences: Immersion, Enchantment and Autonomy*, *Archaeology International*, t. 22 (1), s. 100–113
- Strzyżewski W. (red.), 2013, *Historia Kargowej i zarys dziejów miasta partnerskiego Weissenberg*, Gminna Biblioteka Publiczna im. E. Paukszty w Kargowej, Kargowa - Zielona Góra
- Suszciewicz M., 2015a, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu żagańskiego*, *Turystyka Kulturowa*, nr 4, s. 91-105
- Suszciewicz M., 2015b, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu nowosolskiego*, *Turystyka Kulturowa*, nr 10, s. 90-100
- Suszciewicz M., Mikos v. Rohrscheidt A., 2014, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu żarskiego*, *Turystyka Kulturowa*, nr 8, s. 72-85
- Timothy D.J. Boyd S.W., 2003, *Heritage Tourism*, Pearson Education, Harlow
- Toczewski A., 2006, *Zielonogórskie Winobrania*, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra
- Toczewski A., 2010, *Bitwa o Odrę w 1945 roku*, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra
- TK mikroregiony 2026 www* – zestawienie analiz potencjałów i propozycji zwiedzania polskich mikroregionów od 2008-2026 - <http://turystykakulturowa.eu/wp>
- Wota J., 2023, *Sulechów — Cigacice, przełom stycznia i lutego 1945. Radziecki blitzkrieg*, Ridero IT Publishing
- Zeppel H., Hall C.M., 1992, *Arts and heritage tourism*, [w:] B. Weiler, C.M. Hall (red.), *Special Interest Tourism*, Belhaven, London, s. 47–68

Title in English:

Local history and cultural heritage as the basis of tourism potential on the example of the Zielona Góra microregion

Abstract. In the context of systematic analyses of the touristic-cultural potential of polish microregions, the introduction of two additional components of these assessments was proposed and justified. These components relate to the history of a given territory as the context of its local heritage, and to the characteristics of heritage resources, their management, and active marketing. The aim is to determine the optimal dimension of local heritage (a profiled group of resources) from the perspective of creating a cultural tourism product. The study covered one microregion indicated in the title. Methodological triangulation was applied, utilizing the valuation method, an indirect method of establishing historical facts, a case study, and multi-criteria comparative analysis. The study identified

strengths and weaknesses of the three heritage dimensions with the highest potential in the microregion, and identified the heritage dimension suitable for creating a leading tourism product for the area, justifying this choice. The results and conclusions can serve as a starting point for a strategy for managing heritage tourism offer in the area.

Keywords: tourism potential, cultural tourism, tourism offer management, cultural heritage